

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ЯНЧЕНКО ТАМАРА ВАСИЛІВНА

УДК 159.922.7(043.3)

**ВИТОКИ ТА ЗАСАДИ НАУКОВОГО РОЗВИТКУ І
ПРАКТИЧНОГО ВТІЛЕННЯ ПЕДОЛОГІЇ В УКРАЇНІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки НАПН України.

Науковий консультант доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Сухомлинська Ольга Василівна,
Державна науково-педагогічна бібліотека
України імені В. О. Сухомлинського,
головний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії та методики
виховання;

доктор педагогічних наук, професор,
Лобода Світлана Миколаївна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри комп'ютерних
мультимедійних технологій
Навчально-наукового інституту
комп'ютерних інформаційних технологій;

доктор педагогічних наук, професор,
Сейко Наталія Андріївна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, проректор
з наукової і міжнародної роботи.

Захист відбудеться 29 червня 2017 року о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д, к. 418.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки НАПН України (04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д).

Автореферат розісланий 29 травня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Онопрієнко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Соціально-економічні та політичні зміни в Україні, пов'язані з розвитком суспільства та інтеграцією нашої країни у європейську спільноту, здійснюють помітний вплив на процеси реформування системи освіти. Гуманістична парадигма, стверджувана у теорії сучасної педагогіки та в освітній практиці, з особливою гостротою ставить питання про забезпечення прав та можливостей кожної дитини на вільний і всебічний розвиток у різних соціальних середовищах та інституціях: навчальних закладах усіх рівнів, сім'ї, товаристві однолітків, позашкільних організаціях. Ці тенденції відображено у державних і міжнародних правових документах, що стосуються освіти й виховання дітей в Україні: у Законі України «Про вищу освіту» (2014), Проектах Закону України «Про освіту» (2016), Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років (2014), Концепції Нової української школи (2016), Конвенції ООН про права дитини, ратифікованій у 1989 р., та багатьох інших нормативно-правових актах. А відтак актуальною та невідкладною потребою педагогічної науки є накопичення і поглиблення знань про дитину, її оточення, закономірності та чинники формування особистості. Ця потреба нині гостро постала й перед психологією, фізіологією, соціологією, медичними науками.

Звернення до історико-педагогічних, етнопедагогічних, психологічних та філософських витоків і засад вивчення особистості дитини можуть надати випробуваний часом матеріал, що виступає підґрунтям у розбудові інноваційних проектів і моделей. У зв'язку з цим останнім часом у педагогічній науці відбувається актуалізація ідей про дитиноцентровану систему освіти й виховання, спрямовану на розвиток та саморозвиток особистості, посилюється увага до вивчення спадщини вітчизняних і зарубіжних науковців початку ХХ ст., коли у педагогічній науці розвивалися дитиноцентровані течії, напрями та школи. До них відноситься і педологія, питання про місце та значення якої у системі наукових знань і її вплив на культурно-освітні процеси залишається дискусійним. А відтак дослідження багатогранного наукового доробку педології вимагає високого рівня історико-логічного аналізу та найретельнішого врахування конкретно-історичного контексту, у якому відбувалися її становлення та розвиток.

Не можна стверджувати, що ці питання залишалися поза увагою українських і зарубіжних науковців. Дослідження розвитку педології представлені працями, написаними у різні роки, що висвітлюють:

– провідні ідеї педології у період її становлення як наукової галузі, розроблені В. Бехтерєвим, Дж. Болдуїном, П. Каптерєвим, Е. Кіркпатріком, О. Крісменом, В. Лаєм, Е. Мейманом, О. Нечаєвим, Г. Россолімо, М. Рибніковим, М. Рум'янцевим, Е. Торндайком, Дж. Уотсоном, С. Холлом, Я. Чепігою та ін.;

– основні засади науково-практичного розвитку педології упродовж 20-х – початку 30-х років ХХ ст., схарактеризовані самими носіями ідей

С. Ананьїним, П. Блонським, Л. Виготським, А. Владимирським, В. Гаккебушем, А. Залкіндом, О. Залужним, Г. Костюком, І. Левінсоном, В. Протопоповим, І. Соколянським, М. Тарасевичем та ін.;

– оцінку педології, здійснену у 20-х – 30-х роках ХХ ст., А. Гергетом, А. Готаловим-Готлібом, Й. Зільберфарбом, А. Зільберштейном, Й. Ліпманом, Я. Мамонтовим, Я. Ряппо, І. Хаїтом та ін.;

– історію розвитку педології у Радянському Союзі, досліджену у другій половині 80-х років ХХ ст. В. Барановим, Ю. Гільбухом, Д. Ніколенком, А. Петровським, Ф. Фрадкіним та ін.;

– педологічну спадщину 20-х – 30-х років ХХ ст., вивчену й актуалізовану у сучасних історико-педагогічних студіях українських учених О. Сухомлинської, Н. Дічек, І. Болотнікової, Н. Дем'яненко, Л. Дуднік, Л. Ковальчук, Ю. Литвиної, В. Лук'янової О. Петренко і зарубіжних дослідників – англійського ученого Е. Байфорда, німецького – Г. Хілліга та російських – Є. Балашова, О. Еткінда, М. Курека, А. Пископеля, О. Рожкова, О. Романова, М. Сенченкова, Н. Стоюхіної, С. Шалаєвої, П. Шварцмана та ін.

Водночас більшість названих сучасних учених лише побіжно торкаються питань розвитку педології в Україні і розглядають її переважно поза політичним, ідеологічним і педагогічним українським контекстом. Окрім цього, зазначимо, що майже всі праці, які висвітлюють історію розвитку педології, – це статті у періодичній пресі, збірниках праць тощо.

Отже, історіографічний аналіз засвідчив, що витoki та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні як окрема наукова проблема не вивчалася, тому в історико-педагогічній науці немає цілісного й системного дослідження, яке висвітлювало б розвиток теорії та практики вітчизняної педології як біосоціальної інтеграційної науки про дитину, через яку опосередковувалися зв'язки інших наук про людину з педагогічною практикою.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що актуальність дослідження зумовлена: в науково-теоретичному аспекті – необхідністю подолання фрагментарності історико-педагогічних знань стосовно генези педології в Україні як провідної тенденції розвитку педагогічної науки і практики шкільництва першої третини ХХ ст. з метою цілісного розуміння окресленої проблеми; у практичному – затребуваністю розробки та запровадження цілісного підходу до досліджень дитини і дитинства та важливістю синкретичного аналізу педології для її творчого осмислення у процесі сучасного реформування освіти.

Таким чином, соціально-економічні, політичні та соціокультурні перетворення в Україні, пов'язані з демократичним розвитком суспільства, інтеграцією нашої країни у європейську спільноту та реформуванням українського освітнього простору, що включає в себе і творчу асиміляцію попереднього досвіду, відсутність комплексних праць, присвячених теорії та практиці педології як науки, зумовили вибір теми дисертаційної роботи

«Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні». Не останнім аргументом на користь вибору цієї теми став і неординарний факт несподіваної заборони та директивного вилучення педології з наукового й освітнього простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової тематики відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України «Організація навчального процесу в історії вітчизняної школи: від уніфікації до диференціації (40 – 80-ті рр. ХХ ст.)» (державний реєстраційний номер НДР: 0113U000271).

Тему дисертації затверджено вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (протокол № 2 від 26 вересня 2012 р.) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогіки і психології НАПН України (протокол № 9 від 27 листопада 2012 р.).

Мета дослідження – крізь призму сучасних дослідницьких підходів розкрити і цілісно схарактеризувати витоки та засади розвитку педології в Україні як провідного науково-педагогічного практико-орієнтованого напрямку.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні основи дослідження.
2. Розглянути генезу педології як комплексної біосоціальної науки про дитину через призму розробленої періодизації її розвитку.
3. Здійснити аналіз впливу різних наукових концепцій і течій на розвиток педології як окремої науки у її міжнародному вимірі.
4. Охарактеризувати педологію як самостійну науку про дитинство.
5. Висвітлити педологічні методи дослідження дитинства, застосовувані у радянському шкільництві.
6. Визначити політико-ідеологічні та наукові причини і наслідки знищення педології.
7. Виокремити і проаналізувати досвід відтворення близьких до педології ідей у педагогічній теорії і практиці другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Об'єкт дослідження – розвиток педології як біосоціальної інтеграційної науки про дитинство в різних соціальних і психолого-педагогічних контекстах.

Предмет дослідження – становлення і науково-практичний розвиток педології в Україні як цілісного педагогічного явища.

Хронологія дослідження визначається на основі короточасного існування педології в науковому й освітньому просторі різних країн і не має чітко окреслених меж. Для вивчення витоків становлення педології дослідження торкається останньої третини ХІХ ст., коли у Російській імперії були опубліковані праці І. Сеченова, що стали основою для розвитку рефлексології, та праці з педагогічної антропології К. Ушинського; у цей же час у США та західноєвропейських країнах з'являються перші наукові дослідження у галузі педології.

Помітною точкою для дослідження став 1901 р. – рік створення першої в Росії Лабораторії експериментальної педагогічної психології, завдяки чому ідеї педології почали ширитися на теренах імперії, а відтак і в Україні.

Іншою такою межею став 1936 р., коли була видана постанова ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів» (1936), якою було заборонено педологію як науку.

З метою вивчення оцінки педології як науки, а також процесу трансформаційного розвитку її ідей у теорії та практиці української освіти у дослідженні представлено й окремі педагогічні факти та явища другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Концептуальні засади дослідження. В основу дослідження покладено системно-хронологічний підхід до розгляду *науково-практичного розвитку педології як складного, суперечливого і хвилеподібного процесу*, що відбувався у тісній взаємодії суспільно-політичних, соціально-культурних і педагогічних детермінант. А відтак концепція дослідження ґрунтується на твердженні про те, що на становлення педології в Україні, стрижнем якого є інтегративне вивчення особистості дитини на основі визнання її біосоціальної сутності, значний вплив мали соціально-економічні, суспільно-політичні та культурно-історичні чинники.

Системоформуючою концептуальною ідеєю дослідження є обґрунтування залежності розробки педології як науки про дитину, її практичного застосування, і відповідно, організації і функціонування педологічних інституцій від сукупності соціально-економічних, політичних і культурних умов існування суспільства, особливо такого специфічного, як радянське, яке в цей період відшукувало шляхи поєднання класових домінант у політиці і новаторства у педагогіці. Такий підхід дає змогу показати наступність формування основних засад педології та ті зміни, що вносилися до теоретико-методологічного, змістового та методичного забезпечення цієї науки. Незважаючи на перепони політико-ідеологічного та соціального характеру, педологія у радянській Україні зберегла основні наукові ознаки і водночас концептуально змістила свої складові. Тому аналіз науково-практичного розвитку педології має носити співставно-порівняльний характер.

Інструментом аналізу науково-практичного розвитку педології було обрано розроблену нами логіко-структурну модель дослідження, що має низку складових, де кожна попередня ланка є основою для дослідження наступної, які у сукупності становлять структуру концептуально-теоретичних побудов і їх практичного втілення. До складників моделі віднесено: витоки становлення та генезу педології у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у їх міжнародному вимірі; економічні, суспільно-політичні та науково-педагогічні чинники науково-практичного розвитку педології в Радянському Союзі та в УСРР як частині радянського суспільства; її основні засади; специфіку науково-організаційного забезпечення і практичного втілення педологічних досліджень; причини та наслідки знищення педології в СРСР; особливості трансформації її ідей у теорії та практиці шкільництва другої половини ХХ ст. Запропонована і застосована у

дослідженні модель, покликана виконувати описову, пояснювальну та аналітичну функції, забезпечить, при певних спрощеннях і абстрагуванні, цілісність і повноту вивчення досліджуваних феноменів.

Відтак в основу дослідження покладено обґрунтовану нами періодизацію науково-практичного розвитку педології в Україні. Критерієм його поділу на певні етапи було обрано викладені вище основні підходи до аналізу проблеми та специфіку політичної історії і зумовлену нею еволюцію суспільства, які спровокували особливості науково-практичного розвитку педології та системи освіти. У результаті застосування системно-хронологічного підходу хвилеподібний розвиток педології в Україні було поділено на чотири етапи (1901 – 1920 роки – становлення педології у вітчизняному освітньо-науковому просторі; 1920 – 1924 роки – науково-теоретичне оформлення педології та початок практичного втілення її ідей у навчально-виховний процес; 1924 – 1930 роки – подальша наукова еволюція педології та її радянська організація; 1930 – 1936 роки – трансформація змісту педології та її внутрішня переорієнтація).

Означена модель аналізу еволюції теорії та практики педології, і зокрема, чинників, напрямів, змісту, форм її розвитку та методів педологічних досліджень, застосування окреслених підходів і розроблена періодизація дають підстави для встановлення і розкриття ролі педології на різних етапах її генези як окремого напрямку педагогічної науки.

Методологічна основа дослідження розроблена на засадах використання дескриптивної (емпірично-індуктивної) та прескриптивної (аксіоматично-дедуктивної) методології, що дозволило розв'язати низку питань, пов'язаних з постановкою проблеми та організацією дослідження, критичним осмисленням провідних ідей педології, висвітленням та інтерпретацією фактичного матеріалу. Методологічну основу дослідження становлять:

- соціокультурний підхід сприяє виявленню та розумінню того, що наукові засади педології і специфіка їх практичного втілення є похідними від загального стану суспільства та культури, зокрема науки й освіти;

- антропологічний підхід дозволяє розглядати розвиток педології як системи знань про людину, акцентувати увагу на історії вивчення дитинства як особливого феномена;

- психологічний підхід забезпечує висвітлення основних ідей експериментальної педагогіки, біхевіоризму та рефлексології як підґрунтя педології та сприяє розумінню сутності багатьох педологічних досліджень, що здійснювалися в Україні у 20-ті роки ХХ ст.;

- синергетичний підхід надає можливість показати багатогранність, складність і суперечливість генези педології, різноманітність проявів її теоретичних засад і практичного втілення на різних етапах розвитку;

- системно-хронологічний підхід дає змогу простежити зародження педологічних знань, наукове становлення педології та її розвиток у США, Західній Європі, Російській імперії та в Україні і є основою для розробки періодизації розвитку педології;

– проблемний підхід дозволяє представити предмет дослідження (розвиток педології) як систему, що складається з взаємопов'язаних компонентів або проблем, а також виявити ключові теми педологічних досліджень;

– модерністський підхід забезпечує вивчення педології з позиції теорії та методології модернізму і дає можливість для більш виваженої інтерпретації тенденцій і фактів розвитку науки про дитинство, пов'язаних з перетворенням і оновленням культури, суспільства, освітньої системи та формуванням «нової» людини;

– герменевтичний підхід сприяє розумінню змісту документів і різного роду матеріалів, які стосуються генези педології, визначення основних засад її науково-практичного розвитку, що особливо важливо під час опрацювання джерельної бази дослідження;

– персоналістичний підхід, що виявляє залежність науково-практичного розвитку педології від діяльності окремих особистостей, репрезентує їхній внесок у педологічну науку, яка синтезувала різноманітні знання про дитинство.

Визначені підходи до проблеми дослідження передбачають опору на методологічні принципи історизму, об'єктивності, системності, детермінізму.

Теоретичною основою дисертації є:

– філософські концепції українських учених щодо функціонування та розвитку освітніх систем (В. Андрущенко, С. Гончаренко, В. Кремень, В. Огнев'юк);

– концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки українських учених (Л. Березівська, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, С. Лобода, О. Петренко, Н. Побірченко, О. Пометун, Н. Сейко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко);

– педологічні концепції розвитку особистості як єдності її біологічної, соціальної та духовної сутності (П. Блонський, Л. Виготський, О. Залужний, В. Лай, Е. Мейман, О. Нечаєв, М. Рум'янцев, Дж. Уотсон, К. Ушинський, С. Холл, Я. Чепіга);

– педагогічні та психологічні концепції розвитку особистості у процесі освіти та виховання (Б. Ананьєв, І. Бех, П. Блонський, Л. Виготський, Л. Занков, Г. Костюк, В. Сухомлинський);

– положення гуманістичної педагогіки про дитиноцентризм як провідний принцип навчання і виховання дітей, що передбачають всебічне вивчення особистості, урахування індивідуальних особливостей дитини у процесі її розвитку, використання особистісно орієнтованих навчальних і виховних технологій (С. Русова, І. Сікорський, В. Сухомлинський, К. Ушинський).

Для реалізації мети та вирішення завдань дослідження використано комплекс взаємодоповнюючих **методів**, а саме:

– історико-структурний метод забезпечив класифікацію джерел і розробку структури дослідження;

– конструктивно-генетичний метод сприяв розробці періодизації розвитку педології та виявленню її специфічних рис упродовж кожного з окреслених етапів;

– історико-компаративістський або порівняльно-зіставний метод дав змогу здійснити оцінку феномена педології, виявити її специфіку на різних етапах розвитку, визначити особливості вітчизняної та зарубіжної педології, з'ясувати її значення для педагогічної теорії та практики, порівняти історичні та сучасні тенденції поширення і трансформації ідей педології в освітньому просторі;

– нарративний метод забезпечив збір, опис і оцінку історико-педагогічних фактів, що стосуються науково-практичного розвитку педології в Україні, поєднання їх у єдине ціле у певній послідовності, взаємозалежності й обумовленості;

– парадигмальний метод дав змогу розглядати педологію як своєрідну сталу величину педагогічної науки першої третини ХХ ст., прийняту за зразок вирішення актуальних науково-практичних завдань;

– загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, моделювання) забезпечили вивчення архівних і опублікованих джерел та історіографії з обраної теми, висвітлення фактів історії розвитку педології, розробку логіко-структурної моделі дослідження науково-практичного розвитку педології та формулювання відповідних висновків.

Джерельну базу дослідження становлять:

– матеріали нормативно-правового характеру (Кодекс законів УСРР (1922), Постанови ЦК ВКП(б), Постанови РНК УСРР, Розпорядження Наркомосу УСРР та інші документи директивного характеру, що видавалися впродовж досліджуваного періоду, а також матеріали численних з'їздів з педагогічної психології, експериментальної педагогіки, педології, психотехніки, вивчення поведінки людини, резолюції засідань науково-дослідних установ);

– неопубліковані документи та матеріали, що зберігаються у державних архівах України, зокрема у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (фонди: № 166 – Народний комісаріат освіти УСРР (Міністерство народної освіти УРСР), № 342 – Міністерство охорони здоров'я Української РСР, № 5128 – Науково-дослідний інститут дефектології НКО УРСР (МО УРСР), № 5141 – Науково-дослідний інститут психології Міністерства освіти УРСР); у Державному архіві м. Києва (фонди: № 16 – Київський університет Св. Володимира, № Р-161 – Дитячі будинки м. Києва, № Р-318 – Дитячий будинок «Ленінське дитяче містечко» Київського міського відділу народної освіти); у Державному архіві Чернігівської області (фонди: № 980 – Чернігівський учительський інститут, № Р-593 – Відділ народної освіти Чернігівського губвиконкому, № Р-600 – Інспектура народної освіти виконавчих комітетів окружних рад), а також у Фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського;

– публікації у спеціальних періодичних виданнях першої третини ХХ ст., а саме у журналах: «Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма» (1904 – 1911), «Вестник психологии криминальной антропологии и педологии» (1912 – 1919), «Книжки по педагогической психологии» (1905 – 1910), «Русская школа» (1890 – 1917), «Ежегодник экспериментальной педагогики» (1909 – 1913), «Світло» (1910 – 1914), «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології» (1925 – 1930), «Педологический журнал» (1923 – 1936), «Педология» (1928 – 1932), «Шлях освіти» («Путь просвещения») (1922 – 1930), «Радянська освіта» (1923 – 1931), «Комуністична освіта» (1931 – 1941), «Радянська школа» (1945 – 1991);

– праці зарубіжних вчених з педології, експериментальної педагогіки, дитячої та педагогічної психології Дж. Болдуїна, В. Друммонда, Е. Кіркпатріка, О. Крісмена, В. Лая, Е. Меймана, Г. Рішара, Е. Торндайка, Дж. Уотсона, С. Холла та ін.;

– джерела з фізіології, психології, педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. (праці І. Павлова, І. Сеченова, І. Сікорського, К. Ушинського та ін.);

– праці педологів початку ХХ ст. (О. Лазурського, О. Нечаєва, М. Рибнікова, Г. Россолімо, М. Рум'янцева, Я. Чепіги та ін.);

– праці провідних радянських педологів 20-х – першої половини 30-х років ХХ ст. С. Ананьїна, П. Блонського, Л. Виготського, А. Владимірського, О. Дорошенко, О. Залужного, Г. Костюка, І. Левінсона, А. Мандрики, В. Протопопова, С. Ривеса, І. Соколянського, М. Сиркіна, М. Тарасевича, Я. Чепіги, Є. Шевальнової та ін.;

– навчальні програми та підручники з педології, що видавалися упродовж 20-х – початку 30-х років ХХ ст. і використовувалися у навчально-виховному процесі інститутів народної освіти та інших навчальних закладів;

– публікації, видані в середині 30-х років, що містили критику педології як «буржуазної псевдонауки»;

– інтерпретаційні джерела – праці сучасних науковців, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

– обґрунтовано концептуальні засади та методологію дослідження педології, які стали інструментарієм для комплексного й системного розкриття процесу розвитку теорії та практики педології у зарубіжних країнах, Російській імперії, Радянському Союзі та в Україні;

– розроблено логіко-структурну модель дослідження науково-практичного розвитку педології в Україні;

– визначено роль педології у системі наукового знання різних країн, з'ясовано провідні ознаки її науково-практичного розвитку: предмет, мету, завдання, методологічні засади та відповідний дослідницький інструментарій;

– розроблено й аргументовано періодизацію науково-практичного розвитку педології в Україні та з'ясовано його специфіку впродовж кожного з окреслених етапів: І – 1901 – 1920 роки – етап становлення педології у вітчизняному освітньо-науковому просторі; ІІ – 1920 – 1924 роки – етап

науково-теоретичного оформлення педології та початок практичного втілення її ідей у навчально-виховний процес школи, професійних середніх і вищих навчальних закладів; III – 1924 – 1930 роки – етап подальшої наукової еволюції педології, її радянзації та «тріумфальної ходи» в СРСР і радянській Україні; IV – 1930 – 1936 роки – етап ідеолого-політичної трансформації змісту педології, її внутрішньої переорієнтації, критики і самокритики;

– цілісно представлено вплив ідей науковців – представників експериментальної педагогіки, біхевіоризму, дитячої психології, рефлексології та педології В. Бехтерева, Дж. Болдуїна, У. Друммонда, О. Крісмена, В. Лая, Е. Меймана, О. Нечаєва, І. Павлова, М. Рум'янцева, І. Сеченова, Дж. Уотсона, С. Холла на становлення педології в Україні, які у своїй сукупності становили теоретичне підґрунтя розвитку радянської педології та її інтеграції в соціально-педагогічний простір;

– виокремлено й обґрунтовано внесок українських педологів С. Ананьїна, А. Владимирського, О. Дорошенко, О. Залужного, Г. Костюка, І. Левінсона, А. Мандрики, В. Протопопова, С. Ривеса, І. Соколянського, М. Сиркіна, М. Тарасевича, Я. Чепіги, Є. Шевальнової у розробку теоретичних засад цієї науки, методики здійснення педологічних досліджень і використання їх результатів у практичній площині;

– охарактеризовано діяльність і розроблено схему інституційного оформлення педології в Україні, до якої входили центральні, регіональні та місцеві науково-практичні установи: науково-дослідні кафедри і досвідно-педологічні станції, а на місцях – лікарсько-педагогічні консультації, колектори (при губернських (округових) відділах соціального виховання) та районні педологічні кабінети, а також педологічні осередки у навчально-виховних закладах;

– висвітлено генезу міжнародних зв'язків української педології – від тісного співробітництва між ученими до його ігнорування та заперечення, розкрито напрями та форми міжнародних зв'язків української педології у 20-х роках ХХ ст., що характеризували її як науково-практичну галузь, що розвивається у руслі європейської науки;

– виявлено вплив педологічних ідей на вітчизняну науково-методичну думку другої половини ХХ ст. (дослідження закономірностей і особливостей психічного розвитку дітей; програмоване навчання як результат еволюції провідних положень біхевіоризму та рефлексології; подальший розвиток рефлексологічної методики навчання та виховання сліпоглухонімих дітей) та оцінювання педології науковцями пізньорадянської та пострадянської доби крізь призму модерністського прочитання їхніх аналітичних текстів;

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– аналіз опублікованих і неопублікованих джерел згідно з запропонованою в дисертації класифікацією та висвітлення історіографії досліджуваної проблеми на основі хронологічного та проблемно-тематичного підходів;

– визначення соціально-економічних, політичних, культурних і педагогічних передумов становлення педології як інтеграційної біосоціальної науки та як провідної радянської наукової галузі;

– систематизація педологічних досліджень, здійснюваних в Україні упродовж 20-х – першої половини 30-х років ХХ ст., згідно з запропонованою в дисертації класифікацією.

У процесі дослідження *уточнено*:

– поняттєво-категорійний апарат досліджуваної проблеми;

– наукове коло українських дослідників-педологів і факти життя та діяльності окремих науковців (А. Владимирського, О. Дорошенко, А. Мандрики, О. Монтеллі, Є. Сухенко, М. Тарасевича, Є. Шевальної);

– причини та наслідки знищення педології в СРСР.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи і факти, що стосуються науково-практичного розвитку педології в Україні, зокрема організації та функціонування науково-дослідних кафедр, досвідно-педологічних станцій, місцевих педологічних установ.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що представлені систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал і джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки і українського шкільництва та при написанні навчальних посібників і підручників з історії педагогіки.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у викладанні курсів з історії педагогіки та історії психології у педагогічних вищих навчальних закладах з метою розширення, доповнення та оновлення змісту цих навчальних предметів і сприятимуть формуванню комплексних знань про розвиток психологічної і педагогічної думки, освіти та виховання дітей в Україні у першій третині ХХ ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає й у розробці та впровадженні спецкурсу «Розвиток педології в Україні» для вищих навчальних закладів і для установ системи післядипломної педагогічної освіти, основою якого стали матеріали дисертаційного дослідження.

Результати дослідження упроваджено в навчальний процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка про впровадження № 35 від 25.10.2016 р.), Чернігівського інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (довідка про впровадження № 1 від 27.10.2016 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка про впровадження № 17/15 – 3405 від 25.11.2016 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка про впровадження № 5 від 01.11.2016 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка про впровадження № 262/24 від 06.02.2017 р.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях і семінарах, а саме: XII Всеукраїнській науково-

практичній конференції «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), III Всеукраїнській науковій конференції «Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2012), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: розвиток творчої особистості» (Кіровоград – Павлиш, 2013), XIII Всеукраїнській історико-педагогічній науково-практичній конференції «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); IV Всеукраїнській науковій конференції «Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2013), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності» (Миколаїв, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації» (Ніжин, 2014), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2014), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософсько-педагогічна спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського: нове прочитання» (Чернігів, 2014), V Всеукраїнській науковій конференції «Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2014), XIV Всеукраїнській історико-педагогічній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості» (Херсон, 2015), XV Всеукраїнській історико-педагогічній науково-практичній конференції «Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування» (Київ, 2015), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Кам'янець-Подільський, 2015), VI Всеукраїнській науковій конференції «Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті розвитку сучасної освіти» (Чернігів, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасного підручника» (Київ, 2016), IX Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: щоб у серці жила Батьківщина» (Луцьк, 2016), XVI Всеукраїнській історико-педагогічній науково-практичній конференції «Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016), VII Всеукраїнській науковій конференції «Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2016), на засіданні Круглого столу, присвяченого 140-річчю від дня народження Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (Київ, 2015), на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Українські педагоги про національно-патріотичне виховання» (Київ, 2016), на засіданні Круглого столу «Відділ історії педагогіки на тлі доби – до 90-річчя від дня створення» (Київ, 2016), на засіданні Круглого столу «Співець педагогіки колективу», присвяченого 130-річчю з дня народження О. С. Залужного (Київ, 2016), на звітних наукових конференціях Інституту педагогіки НАПН України

(Київ, 2013, 2014, 2015, 2016) та на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, 2013, 2014, 2015, 2016).

Апробація результатів дослідження здійснювалася також у процесі викладання авторського спецкурсу «Розвиток педології в Україні» (90 годин) – на психолого-педагогічному факультеті Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка впродовж 2015 – 2016 навчального року.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено в 52 одноосібних працях, серед яких: 1 монографія, 24 статті у фахових виданнях, 9 статей у наукових виданнях інших держав з наряду, за яким підготовлено дисертацію, та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 14 тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій, 4 публікації, що додатково відображають результати дослідження.

Кандидатську дисертацію на тему «Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)» захищено в 2006 р. за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Її матеріали в тексті дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (893 позиції, з них 176 – архівні джерела), 18 додатків на 30 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 529 сторінок, з них основного тексту – 411 сторінок. Робота містить 5 рисунків і 5 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** визначено актуальність теми дослідження, його мету, завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі; обґрунтовано концепцію, методологічні та теоретичні засади, методи дослідження; охарактеризовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів і представлено їх апробацію.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку педології в Україні**» обґрунтовано концептуальні засади, уточнено категорійно-понятійний апарат, здійснено аналіз джерел та представлено історіографію дослідження.

Аналіз сучасних методологічних підходів до розроблення питань історико-педагогічної науки дав змогу визначити й охарактеризувати ті, що відповідають специфіці предмета нашого дослідження: соціокультурний, антропологічний, психологічний, синергетичний, системно-хронологічний, проблемний, модерністський, герменевтичний і персоналістичний.

У розділі представлено концепцію дослідження, яка полягає в розгляді педології як міжнародного явища та визначенні залежності її теоретичних засад і організаційно-практичних форм у кожний з етапів розвитку від сукупності соціально-економічних, політичних і культурних умов існування того

суспільства, в якому вона розвивалася. Складовою концепції виступає розроблена логіко-структурна модель дослідження, що передбачає висвітлення витоків і засад науково-практичного розвитку педології, її сутності, причин та наслідків знищення в СРСР, специфіки трансформації її ідей у вітчизняній теорії та практиці другої половини ХХ ст.

На основі поняттєво-термінологічного аналізу наукової літератури визначено ключові поняття дослідження. Запропоновано авторське тлумачення поняття «педологія» як біосоціальна інтегративна наука про закономірності та специфіку розвитку дитини, що обґрунтовує на їх основі цілісний підхід до організації та змісту виховання і навчання. У дослідженні використовуються такі похідні від поняття «педологія», як «зарубіжна педологія», «вітчизняна педологія», «радянська педологія», «російська педологія» та «українська педологія», що уточнюють локалізацію ідей педології та її практичний вияв не тільки в просторі, у приналежності до тієї чи іншої держави, а почасти й у часі. А відтак вони мають відмінності й у змістовому наповненні.

Уточнено притаманне педології використання понять «нормальна дитина», «дефективна дитина», «важка дитина», «нормальне дитинство», «дефективне дитинство», «важке дитинство» і надано їм сучасного тлумачення. Так, поняттям «нормальна дитина» педологія позначала тих дітей, які не мають відхилень у розвитку й поведінці, згідно тогочасних науково-практичних уявлень про ці процеси. А відтак фізичний і психічний розвиток таких дітей узгоджувався з віковими та статевими закономірностями і стандартами, визначеними у процесі педологічних досліджень, а поведінка відповідала соціальним нормам, що визнавалися у суспільстві. Предметний зміст дефініцій «дефективна» або «важка» дитина у педології становила сукупність фізичних, психічних і соціальних рис, характерних для дітей, які мали певні відхилення у розвитку та поведінці, відповідно до тогочасних наукових знань. Оскільки названі дефініції застосовувалися для позначення багатьох категорій дітей, у сучасній педагогіці їх аналогами здебільшого виступають дуже різні за значенням поняття «дитина з особливими потребами» та «важковиховувана дитина». У педології застосовувалися й поняття «нормальне дитинство» та «дефективне дитинство» або «важке дитинство». Вони вживалися стосовно періоду розвитку «нормальних» і «дефективних» («важких») дітей.

Складність і багатоплановий характер проблеми науково-практичного розвитку педології в історичній ретроспективі, необхідність її системного аналізу зумовили залучення, вивчення та класифікацію широкого кола архівних матеріалів і наукових праць, які розподілені на джерельні та історіографічні.

У джерельній базі дослідження виділено дев'ять основних груп: джерела нормативно-правового характеру; неопубліковані архівні документи; публікації у періодичних виданнях першої третини ХХ ст.; праці зарубіжних вчених з педології, дитячої і педагогічної психології та експериментальної педагогіки; вітчизняні джерела з фізіології, психології, педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст.; праці вітчизняних педологів початку ХХ ст.; праці радянських

педологів 20-х – першої половини 30-х років ХХ ст.; навчальні програми та підручники з педології; праці 30-х років, спрямовані на критику педології.

Джерельна база, проаналізована в ході дослідження, виявилася достатньою для відтворення картини становлення і розвитку педології в Україні. Значна частина тематичних архівних матеріалів (дані про діяльність педологічних установ, їхня звітна документація, відомості про міжнародне співробітництво, ділове й приватне листування тощо) уперше введена в науковий обіг.

Історіографія проблеми науково-практичного розвитку педології в Україні у дисертаційному дослідженні розглядається з часу заборони науки про дитину у Радянському Союзі. Такий підхід був зумовлений раптовим припиненням існування педології у науковому просторі та специфікою предмета дослідження, оскільки історіографічна думка стосовно розвитку педології на теренах СРСР формувалася переважно під впливом політико-ідеологічних чинників. Історіографію досліджуваної проблеми класифіковано за хронологічним підходом (праці, виконані в той чи інший історичний період, умовно згруповані згідно періодизації розвитку педагогічної думки та специфіки теми дослідження на дві групи: 1936 – 1987 роки; 1988 р. – до сьогодні) та проблемно-тематичним підходом (характеристика тенденцій розвитку педології у різні періоди і зміни ставлення до неї у суспільстві та державі, аналіз складових розвитку педології як науки і практичної галузі).

Хронологічний підхід засвідчив, що після видання Постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирчення у системі Наркомосів» від 4 липня 1936 р. розпочався перший період історіографії розвитку педології в Україні. Її поява призвела до того, що упродовж 40-х – 50-х років ХХ ст. у радянській історіографії були відсутні дослідження, присвячені зазначеній проблемі. Навіть найбільш ґрунтовні праці, що стосувалися розвитку педагогічної думки та освіти на теренах СРСР у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст., видані у ці десятиліття, замовчували існування педології та її вплив на навчально-виховну практику означеного періоду. Лише за межами СРСР публікувалися праці, автори яких (Г. Ващенко, В. Зеньківський) побіжно торкалися питань розвитку педології.

Висвітлення процесу розвитку педології у Радянському Союзі було частково відновлено у середині 60-х років ХХ ст. у дослідженнях Б. Ананьєва, А. Петровського, С. Рубінштейна. Проте, здебільшого, підручники та інші видання, написані протягом 60-х – середини 80-х років, продовжували або повністю замовчувати існування педології, або ж оцінювали її вкрай негативно.

Другий період історіографії – з 1988 р. і до нині – пов'язаний з історико-педагогічними дослідженнями в умовах демократизації радянського суспільства та незалежної України. Значним внеском у дослідження проблеми стали праці 1988 – 1991 років, коли завдяки суспільно-політичним процесам, що відбувалися у Радянському Союзі, було знято заборону з вивчення багатьох історичних подій, пов'язаних зі сталінізмом, його злочинами і негативним впливом на суспільне життя, політику й культуру 30-х – початку 50-х років. У дослідженнях В. Баранова, Ю. Гільбуха, Д. Ніколенка, А. Петровського, Ф. Фрадкіна висвітлювалася генеза педології як комплексної наукової

дисципліни, що вивчає дитину та специфіку її розвитку. Кожну з цих студій можна назвати першою або однією з перших серед тих, які зосереджували увагу на окремих аспектах науково-практичного розвитку педології.

З 1991 р. в умовах існування незалежної України спостерігається зростання наукового інтересу до історичного досвіду функціонування вітчизняної освітньої системи та її окремих аспектів і напрямів. А відтак у цей період з'являються праці дослідників, що відтворюють різні складові процесу науково-практичного розвитку педології. І серед них дослідження українських учених О. Сухомлинської, Н. Дічек, І. Болотнікової, Л. Дуднік, Л. Ковальчук, Н. Кошечко, Т. Кравцової, Ю. Литвиної, В. Лук'янової, О. Петренко, І. Петухової, Л. Смолінчук та інших і зарубіжних (здебільшого російських) дослідників Е. Байфорда, Є. Балашова, О. Еткінда, М. Курека, А. Пископеля, А. Родіна, О. Рожкова, О. Романова, М. Сенченкова, Н. Стоюхіної, Г. Хілліга, С. Шаласвої, П. Шварцмана, М. Ярошевського та інших.

На основі визначених концептуальних засад і категорійно-понятійного апарату дослідження та, головне, – на основі джерельної та історіографічної бази у дисертації представлено періодизацію науково-практичного розвитку педології в Україні, при розробці якої враховувалися особливості розвитку педології, генези психолого-педагогічної думки, історико-педагогічної науки та системи освіти, а також основні етапи політичної історії та еволюції вітчизняного суспільства: I етап – 1901 – 1920 роки – становлення педології у вітчизняному освітньо-науковому просторі; II етап – 1920 – 1924 роки – науково-теоретичне оформлення педології в Україні в умовах розмаїття думок і початок практичного втілення її ідей у освітньо-виховний процес; III етап – 1924 – 1930 роки – радянська педологія як соціально-ідеологічної науки та її «тріумфальна хода» в радянській Україні; IV етап – 1930 – 1936 роки – політизація та ідеологізація змісту педології, її рух до руйнації та саморуйнації.

Усі викладені вище складові з представленою періодизацією наукового розвитку педології в Україні лягли в основу дисертаційного дослідження.

У другому розділі «**Становлення педології як наукової галузі у кінці XIX – на початку XX ст.: міжнародний вимір**» розкрито загальнонаукові витоки педології, визначено вплив біхевіоризму та експериментальної педагогіки на її становлення та охарактеризовано зародження і розвиток педології як синтетичної науки у міжнародному вимірі.

З'ясовано, що педологія як наука про комплексне дослідження дітей, спрямована на використання результатів цих досліджень у освітньому процесі, виникла у кінці XIX ст. у США і стала однією з течій у педагогіці. Її розвиток був зумовлений вимогами часу, значним прогресом економіки та соціальної сфери і невідповідністю існуючої системи освіти запитам суспільства. Педологія спиралася на ідею визначення дитинства як окремого, особливого і важливого етапу розвитку людини, природничі засади та принцип двофакторності формування особистості, тобто визнання впливу як біологічних, так і соціальних чинників формування особистості.

Результати аналізу джерел засвідчили, що витокami педології були теорія рекапітуляції, сутність якої полягає у тому, що розвиток індивідуального організму коротко повторює головні етапи поступу людської цивілізації (Дж. Болдуїн, Е. Геккель); досягнення анатомії, фізіології, психології (І. Сеченов, І. Павлов, В. Бехтерев) щодо формування безумовних і умовних рефлексів; біхевіоризм і рефлексологія (Дж. Уотсон, Е. Торндайк, В. Бехтерев); експериментальна педагогіка (Е. Мейман, В. Лай); ідеї педагогіки та педагогічної антропології (К. Ушинський, І. Сікорський, П. Каптерев) про необхідність урахування у процесі навчання й виховання особливостей розвитку дитини та побудову на цій основі наукової педагогіки.

Важливим у контексті становлення педології як міжнародного феномена є те, що наука про поведінку, яка мала визначальний вплив на педологію, зародилася в Російській імперії як результат новаторських відкриттів І. Сеченова та І. Павлова у фізіології. А її подальша генеза виявилася в розвитку біхевіоризму на Заході (Дж. Уотсон, Е. Торндайк) та рефлексології (В. Бехтерев, В. Гаккебуш, В. Протопопов) спочатку на теренах Російської імперії, а потім у Радянському Союзі.

Виявлено, що педологія як самостійна наукова галузь зародилася у кінці ХІХ ст. і набула поширення, передусім, завдяки інноваційній науково-практичній діяльності американських учених С. Холла, О. Крісмена та їхніх послідовників, які розглядали педологію як науку про комплексне вивчення дитинства і наполягали на використанні результатів таких досліджень у процесі реформування освітньої системи на наукових засадах.

Доведено, що новаційність педології полягала у використанні нею багатьох наукових дисциплін і методів, тобто у її комплексному, міждисциплінарному характері, який забезпечував, з одного боку дитиноцентровані, а з іншого – об'єктивні, науково обґрунтовані підходи до питань розвитку, навчання та виховання дитини. Педоцентризм педології взагалі, а тим більше у подальшому радянської педології, не був тим принципом, за умови дотримання якого дитина розглядається як найвища цінність, навколо якої обертається світ дорослих, як це було у вільному вихованні. Для педології дитина – це частка природи, істота, усі психічні та фізіологічні функції й анатомічні властивості якої мають бути виявлені дослідним шляхом, і відповідно до них має бути побудована життєдіяльність дитини – школа, навчально-виховний процес, усе оточуюче середовище.

Про достатню завершеність формування педології як окремої науки у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. свідчить визначення її предмета, набуття нею таких рис наукової системності, як мета, зв'язок між теоретичною та практичною частинами, зв'язок з іншими науками, орієнтація на практичні потреби школи і суспільства. Вченими-педологами було розроблено та охарактеризовано методику психологічних, антропометричних і медичних досліджень дітей, що стало важливим показником наукового розвитку педології та надало їй суттєвих ознак самостійного функціонування. Найчастіше у

педології кінця XIX – початку XX ст. застосовувалися антропометричний і біографічний методи, спостереження, експеримент, тестування.

У розділі доведено, що становлення педології на початку XX ст. у Російській імперії відбувалося майже одночасно з аналогічними процесами у зарубіжних країнах і було пов'язане з діяльністю таких учених, як В. Бехтерєв, П. Каптерєв, О. Нечаєв, Г. Россолімо, М. Рибніков, М. Рум'янцев, І. Сікорський, Я. Чепіга та інші. У їхніх працях подальшого розвитку набули визначення педології як комплексної науки про дитину, були уточнені її мета, завдання, предмет, принципи, зміст, методи досліджень. Завдяки ініціативі науковців були створені перші, хоча і нечисленні, педологічні інститути, музеї, лабораторії, що ставили своїм завданням як здійснення наукових досліджень дитинства, так і поширення відповідних знань у всіх регіонах країни.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчив, що першим в Україні закладом, зміст діяльності якого мав педологічне спрямування, був Лікарсько-педагогічний інститут, створений І. Сікорським у Києві у 1904 р. Мета його діяльності полягала у дослідженні психологічних особливостей дітей, котрі мають вади розумового розвитку, розробці спеціальних методик навчально-виховної роботи з ними та їх впровадження у педагогічну практику.

Розвиток педології в Україні отримав значний поштовх у зв'язку зі створенням у 1914 р. в Одесі міського Інституту дитячої психології й експериментальної педагогіки імені М. Якуніна, який мав ще одну назву – Педологічний інститут. Його першочергове завдання полягало у комплексному дослідженні дітей, які потрапляли до суду для неповнолітніх. Важливим напрямом його діяльності була й експериментальна робота з дітьми, які відстають у розумовому чи фізичному розвитку.

У 1915 р. у Харкові за ініціативи Товариства дитячих лікарів і Педагогічного товариства був відкритий Педологічний музей, що займався обстеженням дітей шкільного віку; збиранням матеріалів про особливості родинного виховання українських і єврейських дітей; упровадженням викладання психології у середніх навчальних закладах Харкова.

Доведено, що розвиток педології відбувався у вимірі міжнародних суспільних і науково-освітніх процесів, які в кінці XIX – на початку XX ст. переживали кризу і, з одного боку, мали в кожній країні свою специфіку, а з іншого – в цілому відображали потребу у радикальних змінах як у науках про людину, так і в освіті. Відповіддю на пошуки адекватної суспільним викликам науки про дитину стала педологія – синтетична наука про вивчення дитинства, яка творчо об'єднала дослідницькі зусилля представників багатьох як природничих, так і соціальних наукових галузей. Свідченням міжнародного характеру педології є одночасне поширення її ідей у багатьох країнах світу завдяки проведенню міжнародних наукових з'їздів і діяльності педологічних установ, що займалися вивченням дитинства і прагнули втілити результати своїх досліджень у практичну площину.

У третьому розділі «**Науково-практичний розвиток педології в Україні**» здійснено аналіз основних засад розвитку педології в УСРР у 20-ті роки ХХ ст. і визначено напрями та специфіку педологічних досліджень дітей і дитячих колективів, що масово проводилися в окреслений період.

Соціально-політична ситуація в Україні, що характеризувалася приходом до влади більшовиків, які висунули завдання побудови соціалістичного суспільства і спричинили безпрецедентні трансформації усіх сфер життя, розглядається нами як позитивний чинник наукового становлення педології, оскільки у Радянському Союзі склалися об'єктивні умови для її перетворення з невизнаної або частково визнаної, порубіжної у Російській імперії течії педагогіки на провідну науково-практичну галузь, на засадах якої відбувалася організація освітньо-виховної системи та розроблявся зміст освіти. Науковому розвитку педології сприяли: запровадження нової економічної політики; українізація; створення національної системи освіти; демократизація усіх сфер суспільного життя (хоча й часткова та обмежена); невизначеність розвитку педагогіки, її орієнтація не лише на радянську науку, а й на досягнення зарубіжних учених; заперечення досягнень офіційної педагогіки, що розвивалася в Росії до 1917 р.; існування у педагогічній науці різних течій; невизнання педології на державному рівні у Російській імперії.

Аналіз джерел показав, що важливими чинниками, які сприяли розвитку педології у Радянському Союзі, стали її науковість та звернення до наукових традицій, в основі яких лежало матеріалістичне розуміння природи та людини.

У дисертації встановлено, що, починаючи з 1924 р., відбувалася радянізація наукових положень педології, тобто набуття нею рис, які відповідають політичним і культурним вимогам радянського суспільства, оформлення наукових засад педології та її практичне втілення у період домінування радянської ідеології і функціонування більшовицьких органів влади. Вона стала результатом адаптації педології до нових соціально-політичних умов. У процесі радянізації педологія набула нових рис і водночас відмовилася від своїх класичних положень, що стосувалися педоцентризму, ідеї двофакторності розвитку дитини та теорії рекапітуляції. Це призвело до трансформації предмета дослідження, його перенесення з дитини та специфіки і закономірностей її розвитку на вплив оточення та колективу на формування особистості, практичної переорієнтації на виховання «нової» людини та посилення уваги до «дефективного» дитинства.

Радянська педологія зберігала зв'язок з рефлексологією – наукою про поведінку людини, яка пояснювала її з точки зору вроджених (безумовних) та набутих (умовних) рефлексів і розробляла ідеї про соціальні рефлекси людини та формування на цій основі поведінки дітей (В. Протопопов, В. Гаккебуш). Як на Заході біхевіоризм був основою науки про дитину, так і в СРСР рефлексологія стала основою педології, оскільки вона збагачувала педологію знаннями про фізіологічні засади поведінки особистості. Предмети обох наук торкалися формування поведінки та виховання. Загалом, як свідчать джерела, психологія в Україні окресленого періоду існувала у вигляді рефлексології.

Доведено, що однією з ознак розвитку педології був її зв'язок з психотехнікою як галуззю психологічних дисциплін, що набула найбільшого розвитку у 1910 – 1930-х роках переважно у Німеччині та Радянському Союзі. Провідні засади психотехніки та ідеї її взаємозв'язку з педологією розроблялися у працях Л. Виготського, А. Мандрики та інших учених. Одним із спільних завдань, що мали педологія та психотехніка стосовно школи, була профорієнтація учнів, у ході якої з'ясовувалася здатність дитини до певної професії через виявлення професійних здібностей і професійних інтересів. З позицій педології та психотехніки велике значення у профорієнтації школярів надавалося об'єктивному вивченню дитини, до якого входили протоколи учнівських зборів, анкети, присвячені визначенню інтересів дитини, тестування, аналіз результатів навчальної діяльності і продуктів дитячої творчості, написання творів, зокрема творів-самопостережень, систематичне спостереження за дитиною, вивчення кола її уявлень.

У 20-ті роки ХХ ст. радянська педологія характеризувалася пошуком нових форм, методів і змісту навчання та виховання дітей, що мали стати основою реформування освітньо-виховної системи в умовах побудови нового суспільства. Одним із результатів такого пошуку стала розробка комплексної системи організації педагогічного процесу (І. Соколянський, Я. Чепіга). Запровадження комплексної системи у педагогічний процес передбачало вивчення низки інтегрованих тем без поділу на окремі навчальні предмети. Це давало змогу вивчати не окремі науки, а явища, що пояснювалися з точки зору різних наук. За таких умов мета навчання полягала, насамперед, не тільки в отриманні знань, а й у соціальному вихованні дітей, формуванні їхніх пізнавальних інтересів і світогляду, в залученні їх до трудової діяльності. Комплексність розглядалася педологією як багатогранна проблема – педагогічна й політична, оскільки вона була водночас принципом організації навчання та виховання дітей і принципом формування їх ідеології та поведінки.

Для радянського виміру педології були характерними й активізація уваги науковців (П. Блонський, Л. Виготський, І. Соколянський, М. Тарасевич) до проблем важкого або «дефективного» дитинства та застосування соціогенетичного підходу при визначенні його причин та у науково-експериментальних пошуках шляхів його подолання. Своєрідність і складність педології важкого дитинства полягала у тому, що вона містила наукову інформацію про значну кількість типів таких дітей, як тих, які мають відхилення у психічному або фізичному розвитку, так і важковиховуваних, безпритульних, неповнолітніх правопорушників.

Значних результатів у дослідженні одного з типів важких дітей (сліпоглухонімих) досягли харківські педологи на чолі з І. Соколянським. Вони працювали в єдиному в СРСР будинку для сліпоглухонімих дітей, створеному у 1923 р. у Харкові, при якому була організована школа і спеціальна лабораторія. І. Соколянський розробляв програми лікарського, психологічного й педагогічного обстеження сліпоглухонімих дітей і, головне, методики їх соціалізації, навчання та виховання, що впроваджувалися у практику.

Розвиток педології у радянському вимірі мав суперечливий характер: з одного боку, наука про дитину отримала безперешкодні можливості для збагачення своїх теоретичних здобутків і їх втілення у практику освіти та виховання дітей, але при мінімальному матеріальному забезпеченні, а з іншого – педологія під тиском партійної ідеології поступово відмовлялася від багатьох положень, що становили її сутність.

З'ясовано принципи, на яких ґрунтувалися педологічні дослідження: їх цілісність і комплексність; вивчення компонентів особистості у їх органічній взаємодії як системного утворення; урахування віку дитини, її постійного розвитку і зв'язків з середовищем. У основі усіх досліджень дитинства, що здійснювалися упродовж 20-х років, лежало розуміння двофакторності розвитку особистості, тобто його зумовленість соціальними та біологічними чинниками, але зі зміщенням на пріоритетність впливу соціального середовища. Завдяки педології дитинство вивчалось дуже широко, цілісно розглядалися питання психічного розвитку дитини, її поведінки, становища у соціумі, здійснювалися антропометричні, медико-фізіологічні й психотехнічні дослідження, розроблялися і впроваджувалися у практику нові методи педагогічного впливу на дітей.

Визначено основні проблеми, що стали предметом наукових студій з педології: поведінка дітей, її формування, можливості передбачення та впливу на неї (рефлексологічні дослідження); розвиток інтелекту дітей як інтегральної характеристики пізнавальних психічних процесів – уваги, пам'яті, мислення, уяви, інтересів, ідеологічних уявлень і соціальних установок; удосконалення навчального процесу (розробка та запровадження методів об'єктивного оцінювання знань і вмінь учнів, попередження втомлюваності школярів, наукова організація праці у школі); професійна орієнтація та професійний відбір школярів (психотехнічні дослідження); важковиховуваність, її види, причини формування та вияви у розвитку та поведінці дитини.

Результати педологічних досліджень стосувалися багатьох аспектів функціонування школи та інших навчально-виховних закладів. Їх урахування педагогами сприяло індивідуалізації навчання та виховання, профорієнтації, науковій організації праці, запровадженню оцінювання успішності учнів за допомогою тестування, забезпеченню гігієни праці школярів, доцільному розподілу їхнього навантаження, вирішенню соціально-педагогічних проблем, як от: виховання колишніх безпритульних і неповнолітніх правопорушників, соціалізація і навчання дітей з особливими потребами, насамперед сліпоглухонімих, турбота про здоров'я дітей робітників і селян, а також вихованців дитячих будинків і містечок.

Однією з ознак радянської педології була поява такого наукового напрямку, як педологічна теорія колективу або колективна педологія. Існував і термін «колективна рефлексологія» як напрям науки про спільні реакції колективу на соціальні подразники. Їх розвиток не був випадковим, оскільки радянська влада ідею колективу розглядала як провідну в організації та змісті

життя держави і, відповідно, радянське суспільство характеризувалося пріоритетом колективних цінностей та інтересів порівняно з індивідуальними.

Провідна роль у розробці основних засад педологічної теорії колективу належала відомому українському педологу О. Залужному, який розробив методуку вивчення дитячих колективів. Вона складалася з низки тестів і спрямовувалася на визначення екзогенних (оточення та ситуації) та ендогенних (кількісний, віковий, статевий склад колективу, час його існування) подразників, що обумовлюють поведінку колективу, а також реакцій колективу, з яких складається його поведінка.

Одним із провідних напрямів педологічних студій було вивчення впливу дитячих колективів на формування особистості. Колектив розглядався як дуже широке поняття, що включало не тільки різноманітні дитячі групи, а й оточення дитини, зокрема сім'ю та соціальне середовище, у якому перебувала дитина. Таке розуміння колективу спиралося на урахування усіх соціальних чинників впливу на формування особистості. А відтак педологічні дослідження впливу колективу на особистість можна умовно поділити на кілька груп, залежно від їхньої мети: 1) з'ясування впливу дитячого колективу дошкільних закладів і трудових шкіл на особистість, її психічні якості, соціальну активність з урахуванням віку та статі дітей; 2) дослідження впливу на дитину сім'ї; 3) вивчення впливу на дитину піонерських організацій; 4) висвітлення впливу неформальних дитячих груп на своїх членів; 5) визначення впливу соціального середовища (суспільства у цілому) на соціальне становлення особистості.

Ці дослідження свідчили про перенесення предмета педології з дитини на колектив і соціальне середовище як основний чинник її розвитку. Перебільшення значення колективізму й політичної та соціальної активності дітей у процесі їхнього розвитку з одночасним зменшенням досліджень рівня їхнього інтелектуального розвитку та запереченням самоцінності особистості на користь принципу колективізму – таким було спрямування педологічних досліджень другої половини 20-х – початку 30-х років.

Незважаючи на те, що педологічні дослідження проводилися в окреслений період не тільки у наукових установах, а й практично в усіх навчально-виховних закладах фахівцями-педологами й педагогами та охопили значну кількість осіб – дітей, учителів, вихователів, батьків, їхні результати не отримували достатнього узагальнення, а, тим більше, широкого впровадження у педагогічну практику через відсутність відповідних механізмів і фінансування, короткий термін наукового існування педології тощо.

У четвертому розділі **«Науково-організаційне забезпечення педологічних досліджень в Україні»** проаналізовано процес інституційного оформлення педології в УСРР, міжнародні зв'язки української педології як фактор її наукового розвитку та завершення її «тріумфальної ходи» в радянській Україні.

Інституційне оформлення педології та практичне втілення її ідей в Україні відбувалося шляхом створення і діяльності науково-дослідних кафедр педології у Харкові, Києві й Одесі та досвідно-педологічних станцій у Харкові, Києві, Одесі та Катеринославі (після 1926 р. – Дніпропетровськ).

Науково-дослідні кафедри педології, згідно з Кодексом законів про народну освіту (1922), створювалися замість ліквідованих в УСРР університетів, де до того часу традиційно розвивалася наука. Новоутворені кафедри займалися дослідженням теоретичних питань педології та практичних проблем навчання, виховання і профорієнтації школярів, підготовкою фахівців-педологів і дефектологів для науково-дослідної та викладацької діяльності. Хронологічно функціонування кафедр педології не сягало за межі 20-х років ХХ ст.: Одеська кафедра існувала упродовж 1921–1924 років, Київська – упродовж 1922–1929 років і Харківська – упродовж 1922–1925 років.

Досвідно-педологічні станції продовжували науково-практичну діяльність до часу повної заборони педології. Так, у Харкові Центральна досвідно-педологічна станція працювала упродовж 1921–1936 років, у Одесі – упродовж 1923–1936 років, у Києві – упродовж 1922–1936 років і в Катеринославі (Дніпропетровську) – упродовж 1922–1936 років. Кожна з цих станцій мала по 2 відділи – нормального дитинства та «дефективного» дитинства. При відділах нормального дитинства працювали кабінети соціальної педагогіки (соціального виховання), а при відділах «дефективного» дитинства – лікарсько-педагогічні кабінети, що здійснювали дослідження особливостей фізичного й психічного розвитку дітей, проводили педологічні консультації для педагогів і батьків, вирішували питання організації і практичної діяльності освітньо-виховних закладів для різних категорій дітей.

З'ясовано, що інституційне оформлення педології «на місцях», здійснювалося через створення при губернських відділах соціального виховання лікарсько-педагогічних консультацій і колекторів, а також районних педологічних кабінетів, що займалися обстеженнями «дефективних» дітей і організацією та методичним забезпеченням відповідних закладів освіти, виховання та соціалізації. З середини 20-х років ХХ ст. при округових і районних відділах народної освіти запроваджувалася посада районного педолога, основні завдання якого у міських школах полягали в організації та раціоналізації навчально-виховного процесу, а у сільських – у поширенні педологічних знань серед педагогів. У багатьох школах створювалися педологічні осередки (кабінети, бригади, комісії), які здійснювали антропометричні виміри, брали участь у організації педагогічного процесу, регулювали режим праці та відпочинку школярів, займалися профорієнтацією учнів, відігравали провідну роль у комплектуванні допоміжних класів і шкіл.

У дисертації виявлено міжнародні зв'язки української педології, які сприяли її залученню до світової наукової спільноти і відбувалися у двох напрямках – з Росією й іншими союзними республіками та із західними країнами (Австрією, Бельгією, Великою Британією, Італією, Німеччиною, США, Францією, Чехословаччиною). Ці напрями демонстрували не тільки географію міжнародних зв'язків української педології, а й її соціальний і навіть якоюсь мірою політичний плюралізм, що був можливий до кінця 20-х років ХХ ст. Вони реалізовувалися через такі форми наукового співробітництва: 1) індивідуальні та групові закордонні відрядження; 2) екскурсії зарубіжних

делегацій у науково-дослідні установи, навчально-виховні заклади і на досвідно-педологічні станції; 3) участь у роботі міжнародних і всесоюзних наукових з'їздів; 4) методичне співробітництво (переклад і видавництво іноземної наукової літератури, закупівля за кордоном приладдя й обладнання); 5) висвітлення зарубіжного досвіду розвитку педології та діяльності педологічних установ на сторінках періодичних видань і у науковій літературі.

Як доведено у дисертаційному дослідженні, українська педологія залучалася одночасно до наукових процесів, що відбувалися і у Радянському Союзі, і у західному світі. Таке подвійне і навіть у деякому сенсі взаємовиключне залучення зумовлювало протиріччя, що упродовж 20-х років накопичувалися у теорії та практиці педології, зокрема між її педоцентризмом і колективоцентризмом, між біогенетичним і соціогенетичним напрямками розвитку цієї науки. Подальша радянська педологія відбувалася, зокрема, шляхом обмеження наукових контактів українських педологів з західними колегами й одночасного розширення зв'язків з радянськими науковцями, що стало особливо помітним у кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.

У дисертації встановлено, що початком зменшення ролі педології в СРСР став Перший Всесоюзний з'їзд з вивчення поведінки людини, що відбувся в Ленінграді у 1930 р. Обговорення на з'їзді проблем педології та психотехніки, організація та робота відповідних секцій засвідчили, що вони перестали бути окремими науками й мали підпорядковуватися психоневрології – комплексній дисципліні про поведінку людини.

Припинення «тріумфальної ходи» педології, тобто її розвитку як провідної науково-практичної галузі, у радянській Україні були зумовлені зовнішніми причинами, а саме соціально-політичною ситуацією середини 30-х років, що характеризувалася утвердженням сталінського тоталітарного режиму, забороною вільного вияву думок та поширенням репресій. Іншою причиною занепаду педології стала її внутрішня переорієнтація, спричинена соціально-політичними умовами розвитку радянського суспільства. У результаті цього педологія втратила власний предмет дослідження і перетворилася на галузь, що має вузькопрактичні завдання забезпечення або навіть обслуговування освітньо-виховного процесу й формування «нової» людини.

Поширення тоталітаризму і репресій призвели до того, що цілком зрозуміле прагнення до «самозбереження» змусило педологію і, головне, педологів пристосовуватися до вимог партії, які висувалися до теоретичних основ науки і втілення її ідей у практику. Саме цим можна пояснити визнання діалектичного матеріалізму єдиною можливою платформою педології, як, власне, й інших наук; критику і самокритику основних наукових положень педології.

Знищення педології стало безпосереднім наслідком Постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосів» від 4 липня 1936 р. У результаті її виконання були закриті досвідні станції та ліквідовані педологічні служби в школах, вилучені з наукового обігу фахова література та підручники з педології, перекваліфіковані педологи-практики і піддані різноманітним за ступенем і формою покаранням науковці, заборонені наукові

дослідження дитинства й обмежені можливості педагогіки у забезпеченні диференціації та індивідуалізації навчання і виховання дітей.

У п'ятому розділі **«Ставлення до педологічних ідей у педагогічній теорії та практиці другої половини ХХ – початку ХХІ ст.»** висвітлено розвиток педологічних ідей у науково-методичній думці другої половини ХХ ст. та різноманітні оцінки педології як наукового явища у дослідженнях науковців пізньорадянського та пострадянського періодів.

Доведено, що, незважаючи на цілковиту заборону педології, упродовж другої половини ХХ ст. набули подальшого розвитку окремі її наукові положення, оскільки вони не позиціонувалися як педологічні, мали практичне спрямування та сприяли вирішенню певних освітньо-виховних проблем.

Так, проблеми вивчення особистості дитини та її розвитку стали у центрі уваги учня Л. Виготського Л. Занкова. Вперше після тривалої перерви він реалізував ідею необхідності психологічних досліджень для визначення ефективності педагогічної дії, створив і апробував нову дидактичну систему початкової освіти, яка пов'язала навчальний процес з розвитком школярів.

До питань вивчення психічного розвитку дитини та його зв'язку з навчанням у другій половині ХХ ст. звернулися й інші колишні педологи Г. Костюк, Д. Елькін, О. Раєвський, Є. Сухенко, П. Чамата. Аналіз архівних джерел засвідчив, що, працюючи у створеному у 1945 р. Науково-дослідному інституті психології УРСР, вони займалися дослідженням різних питань психічного розвитку дітей, визначенням його закономірностей і специфіки, внутрішніх і зовнішніх чинників психічного розвитку індивіда. А тому ці дослідження успадкували певні традиції педології (по своїй суті вони були дитиноцентричними, спрямовувалися на з'ясування особливостей розвитку дітей у різні вікові періоди, орієнтувалися на освітньо-виховну практику). Концепція дослідження особистості дитини та розуміння її сутності, розроблена Г. Костюком, ґрунтувалася на засадах цілісності розвитку дитини, визнання її як соціально активної істоти, спрямування, зміст і форми діяльності якої змінюються залежно від віку.

Співробітниками Інституту психології, як свідчать джерела, вивчалися деякі питання, що свого часу становили предмет педології. Зокрема, проблеми формування характеру дитини, її свідомості та самосвідомості досліджувалися П. Чаматою; особливості психічного розвитку нормальних і аномальних дітей різного віку, їхніх уявлень, уваги, сприйняття, мови, мислення, пам'яті – Д. Елькіним, О. Раєвським, Є. Сухенко та іншими науковцями. Ці дослідження здійснювалися з урахуванням основних положень рефлексологічної теорії І. Сеченова та І. Павлова та закономірностей вищої нервової діяльності людини, що демонструє їхню спорідненість з педологією.

З'ясовано, що на початку 60-х рр. у Радянському Союзі було відновлено вивчення придатності людини до певної професії, здійснення профорієнтації та профвідбору. А відтак у Інституті психології УРСР здійснювалися й психотехнічні дослідження. Г. Костюк називав їх спеціальними соціологічними,

психологічними, педагогічними і фізіологічними. З цією метою в Інституті був створений відділ професійної орієнтації та професійного консультування.

Інший напрям розвитку наукових традицій педології у вітчизняній педагогічній теорії та практиці другої половини ХХ ст. – розробка теоретичних і методичних засад програмованого навчання та його впровадження у діяльність освітньо-виховних закладів упродовж 60-х – 70-х рр. Програмоване навчання було засноване на ідеях біхевіоризму (рефлексології), сутність яких полягала у тому, що навчання – це одна з форм поведінки індивіда, і для її формування необхідними є постійні підкріплення (стимули) у вигляді виконання певних завдань, правильних відповідей, позитивних оцінок учителя чи машини та перспектив подальшого просування в оволодінні навчальним матеріалом, отримання нових знань і задоволення пізнавальних інтересів.

У середині 50-х рр. значне поширення програмованого навчання у США було пов'язане з діяльністю психолога Б. Скіннера. Теорія програмованого навчання знайшла певне втілення й у радянському освітньо-науковому просторі. Розробкою її основних положень стосовно поділу навчального матеріалу на оптимальні для засвоєння «порції» та «кроки», мотивації навчання, використання тестів для перевірки знань школярів займалися й колишні педологи Д. Елькін, Г. Костюк та інші вчені.

Доведено, що особливого розвитку в СРСР у другій половині ХХ ст. набула система І. Соколянського щодо соціалізації, навчання та виховання сліпоглухонімих дітей, що було зумовлено її унікальністю та непересічним практичним значенням. Як свідчать джерела, у її основі лежав досвід ученого, накопичений у процесі діяльності Харківської школи-лабораторії. Соціалізація, виховання та навчання сліпоглухонімих відбувалися на засадах педології та рефлексології, тобто за принципом «стимул – реакція». Провідною ідеєю системи І. Соколянського, що відрізняла її від інших теорій навчання та виховання цієї категорії дітей, було твердження про першочергове значення у соціалізації сліпоглухонімих засвоєння ними побутових навичок і адекватних уявлень про навколишній світ. Згідно з ідеями І. Соколянського, тільки після виконання цього завдання можна переходити до навчання цих дітей словесному мовленню. Досвід І. Соколянського вивчався та розвивався у Загорській школі-інтернаті для сліпоглухонімих дітей, а також фахівцями Інституту дефектології РРФСР і Науково-дослідного інституту дефектології УРСР.

З'ясовано, що провідним напрямом діяльності Інституту дефектології упродовж 1944 – 1955 рр. була співпраця зі спеціальними навчально-виховними закладами для глухонімих, сліпих і розумово відсталих дітей, що існували у багатьох містах УРСР, розробка підручників, різноманітних навчальних і методичних посібників для них, вивчення, узагальнення та поширення досвіду роботи кращих спеціальних шкіл, перевірка їх діяльності, організація консультування вчителів та інших фахівців цих закладів. Ця науково-практична діяльність спиралася на принципи, що свого часу були висунуті педологією: рефлексологічна зумовленість поведінки, визнання цілісності розвитку дитини, єдності його фізичних, психічних і соціальних складових та урахування зв'язку

особистості з колективом, створення умов для колективного виховання дитини, але з одночасною реалізацією індивідуального підходу до неї.

Дослідження показало, що, незважаючи на заборону упродовж тривалого часу займатися педологією і навіть вживати цей термін у позитивному контексті, сам феномен педології, її провідні ідеї не зникли без сліду. А навпаки, в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явився значний інтерес до педології та педологічних ідей, були виголошені й оприлюднені її різноманітні оцінки.

Зацікавленість цією наукою була викликана такими чинниками: суперечливі суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. і зумовили швидкий тріумф педології як провідної радянської наукової галузі, її проникнення в освіту й інші галузі соціального життя та, більш за все, її безпідставна й досить несподівана заборона, а також сама педологія, її інтегративна сутність, яка синтезувала різноманітні знання про дитину, запозичила й виробила численні дослідницькі методики, мала значний вплив на педагогіку та практику навчання і виховання дітей. Перегляд педології та її оцінки у науковому пострадянському просторі кінця ХХ – початку ХХІ ст., з одного боку, став наслідком загальних соціально-політичних процесів, що характеризувалися засудженням тоталітаризму, повною реабілітацією його жертв, демократизацією суспільного життя, а з іншого – зумовлений тенденціями розвитку сучасної педагогіки у контексті її єдності з європейською освітньою спільнотою, самооновленням педагогічної науки та практики на засадах особистісно орієнтованих освітньо-виховних парадигм, прагненням до реформаторських змін у практиці шкільництва. В історії педагогіки перегляд педології став можливим завдяки розширенню джерельної бази історико-педагогічних досліджень, що забезпечило всебічне висвітлення розвитку теорії та практики вітчизняної школи у різні періоди її функціонування, відкрило доступ до архівних і друкованих джерел (маємо на увазі, передусім, педагогічну періодику та праці українських науковців, що стосуються розвитку педології); зміні дослідницького інструментарію – відмові від формального вивчення проблеми у рамках запропонованого методологією марксистсько-ленінського вчення дискурсу та переходу до об'єктивного, неупередженого аналізу історико-педагогічних та історичних фактів.

Позитивну оцінку педологія отримала у працях О. Сухомлинської та російських дослідників Ф.Фрадкіна, М. Курека. Вона полягає у висвітленні науково-практичного значення педології та визначенні негативних наслідків її ліквідації. Праці деяких дослідників, як українських, так і російських (Ю. Гільбух, Є. Балашов), демонструють досить нейтральне ставлення до педології, при якому робляться спроби об'єктивного висвітлення історії розвитку цієї науки, визнаються її досягнення, але водночас висловлюються сумніви стосовно ступеня її науковості чи актуальності в сучасних умовах. Аналіз праць сучасного британського вченого Е. Байфорда свідчить про заперечення ним існування педології як окремої науки. Натомість він класифікує її як науковий або професійний рух педагогів, психологів, лікарів, поширений у Радянському Союзі у 20-ті – першій половині 30-х років ХХ ст.

Як показав аналіз сучасних підходів до оцінки педології як самостійної науки про дитину, вивчення її досвіду є досить актуальним у сучасних умовах розвитку науки і практики, оскільки він є цінним джерелом для здійснення комплексних наукових досліджень дитинства, його педагогічних, психологічних, фізіологічних та інших складових. Незважаючи на очевидність позитивного значення педології для педагогічної науки та практики, наразі мова може йти тільки про поглиблений розвиток окремих методик і технологій науки про дитину у сучасних дослідженнях дитинства й у практиці вітчизняного шкільництва. Насамперед, ці досягнення педології стосуються методик, зокрема й тестових, як комплексного обстеження дитини, так і вивчення окремих аспектів її психічного, фізичного чи соціального розвитку та середовища, що потребують адаптації до сучасних умов навчання і виховання.

ВИСНОВКИ

Системний і комплексний аналіз наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні дає підстави для таких висновків:

1. *Репрезентативна джерельна база* дисертаційного дослідження дозволила залучити для аналізу означеної проблеми комплекс різнопланових (архівних і опублікованих) джерел, серед яких важливими є праці провідних радянських педологів 20-х – першої половини 30-х років ХХ ст. С. Ананьїна, П. Блонського, Л. Виготського, О. Залужного, Г. Костюка, В. Протопопова, І. Соколянського, Я. Чепіги та інших, а також звіти, плани, протоколи різноманітних засідань, що висвітлюють науково-практичну педологічну діяльність дослідних установ (передусім, кафедр педології та досвідно-педологічних станцій) і навчально-виховних закладів, а також окремих науковців.

Вивчення *історіографії* проблеми засвідчило, що переважна частина проаналізованих праць стосується бачення переважно російськими авторами питань розвитку педології в Росії імперського чи радянського часів. Генеза ж педології в Україні як окрема історико-педагогічна проблема системно і комплексно не вивчалася. В українській і зарубіжній історіографії відсутні узагальнюючі праці, що висвітлюють витоки та засади науково-практичного розвитку педології в Україні у контексті притаманних саме їй соціально-політичних, культурно-наукових і педагогічних детермінант, а також трансформацію її ідей в українському науково-освітньому просторі другої половини ХХ ст.

Концептуальні засади дослідження визначено на основі цілісної характеристики сукупності адекватних предмету й меті теоретичних підходів (соціокультурний, антропологічний, психологічний, синергетичний, системно-хронологічний, проблемний, модерністський, герменевтичний, персоналістичний), принципів (історизму, об'єктивності, системності, детермінізму), методів (історико-структурного, конструктивно-генетичного, історико-компаративістського, нарративного, парадигмального, аналізу, синтезу, узагальнення, моделювання) і логічного поєднання дескриптивної та прескриптивної методологій.

Було уточнено й розкрито понятійно-категорійний апарат дослідження (педологія, психотехніка, рефлексологія, дитина, дитинство та ін.). Охарактеризовано застосування радянською педологією окремих мовно-лексичних одиниць, а саме: «нормальна» і «дефективна» дитина, «нормальне» і «дефективне» дитинство, колективоцентризм, рефлексологія, формування «нової» людини та ін.

Наскрізною ідеєю концепції дослідження є обґрунтування генези педології як складного, суперечливого, хвилеподібного процесу, що відбувався у міжнародному вимірі під впливом багатьох соціально-економічних, політико-ідеологічних, загальнокультурних і педагогічних чинників і мав різні ознаки у західних країнах, Російській імперії та в Радянському Союзі і, зокрема в Україні. Дослідження спирається на поєднання аналізу сутнісних характеристик науки про дитину та особливостей трансформації педології як наукової системи на різних етапах її розвитку. Такий підхід дав змогу прослідкувати наступність формування основних засад педології та виявити ті зміни, що вносилися до змісту, теоретико-методологічного та методичного забезпечення цієї науки.

Обґрунтовані у такий спосіб теоретико-методологічні основи і концепція дослідження забезпечили здійснення історико-педагогічної реконструкції науково-практичного розвитку педології в Україні.

2. Визначені концептуальні засади дослідження, аналіз джерельної бази та історіографії окресленої проблеми дали підстави для обґрунтування етапів розвитку педології в Україні. З огляду на короткочасність існування у науковому та освітньому просторі цієї науки ми означили зміни в її розвитку не як періоди, що свідчать про достатню тривалість розгортання певного процесу, а як етапи, які розкривають швидкоплинність змін у педології та одночасно характеризують сутність і деталізують їх. В основу запропонованого хронологічного перебігу покладено зміни в її науково-практичному розвитку, що були пов'язані з політичною історією та зумовленим нею соціально-економічним і культурним поступом держави та суспільства:

I етап – 1901 – 1920 роки – становлення педології у вітчизняному освітньо-науковому просторі, пов'язане з появою перших наукових праць з педології та створенням перших педологічних інституцій;

II етап – 1920 – 1924 роки – науково-теоретичне оформлення педології в радянській Україні в умовах відносного розмаїття думок, початок створення відповідних науково-дослідних та науково-практичних установ і втілення її ідей у діяльність освітньо-виховних закладів різних типів;

III етап – 1924 – 1930 роки – подальша наукова еволюція педології в УСРР, здійснення масових педологічних досліджень особистості з поступовим зміщенням вектора розвитку на проблеми виховання «нової» людини й організації та функціонування дитячих колективів;

IV етап – 1930 – 1936 роки – зміна наукових засад і змісту педології на класово-партійні підходи, її внутрішня переорієнтація, розгортання кампанії

критики і самокритики, зумовленої політико-ідеологічними трансформаціями у країні, що завершилися повним знищенням педології.

3. Суттєвий вплив на наукове становлення педології та формування її основних теоретичних положень мав цілий комплекс наукових концепцій і течій: *теорія рекапітуляції* у межах розвитку дитячої психології; *досягнення у фізіології стосовно формування безумовних і умовних рефлексів*; *рефлексологія*, *біхевіоризм*, *експериментальна педагогіка та ідеї педагогіки і педагогічної антропології*. Кожна з названих наукових концепцій і течій віднесена до витоків розвитку педології.

Вплив теорії рекапітуляції, розробленої американським психологом Дж. Болдуїном за аналогією з біогенетичним законом німецького біолога Е. Геккеля, на становлення педології виявився у визнанні нею ідеї про біологічну детермінацію формування дитячої психіки у відповідності з головним спрямуванням еволюційного процесу. Він був дуже помітним у західній і вітчизняній педології кінця XIX – початку XX ст.

Фізіологія та психологія, передусім обґрунтування І. Сеченовим та І. Павловим теорій про безумовні й умовні рефлекси, що лежать в основі вищої нервової діяльності та поведінки людини, а також рефлексологія (В. Бехтерев) і біхевіоризм (Дж. Уотсон, Е. Торндайк) визначили шляхи розвитку як зарубіжної, так і радянської педології до початку 30-х років XX ст. Адже педологія розглядала психічну діяльність і поведінку людини у зв'язку з нервовими процесами, які відбуваються в її організмі, і залучала для пояснення психічних явищ фізіологію вищої нервової діяльності та результати досліджень у цій галузі. Підґрунтям радянської педології стала, насамперед, дитяча рефлексологія, яка, використовуючи знання про дитину, її фізіологію та анатомію, на основі безумовних і умовних рефлексів прагнула організувати життєдіяльність дитини, її виховання та навчання.

Вплив експериментальної педагогіки (В. Лай, Е. Мейман) на педологію полягав у застосуванні ними однакових методів дослідження, використанні результатів експериментальних досліджень для організації педагогічного процесу та забезпечення функціонування освітньо-виховної системи на засадах психології і фізіології, урахування вікових та індивідуальних особливостей дитини у вирішенні питань її розвитку, навчання і виховання.

На становлення педології, зокрема в Російській імперії, мали вплив ідеї ліберальної педагогіки та педагогічної антропології (К. Ушинський, П. Каптерев, І. Сікорський та ін.) про соціальні і біологічні чинники формування особистості, необхідність урахування особливостей розвитку дитини та побудови на цій основі педагогічного процесу.

У дисертації доведено, що становлення педології як окремої синтетичної науки було безпосередньо пов'язане з кризою психології, педагогіки та шкільної практики, яка спостерігалася у кінці XIX ст. у США, Західній Європі та Російській імперії, привела до значних трансформацій цих наук і викликала до життя появу нових науково-практичних течій і напрямів, одним із яких стала педологія. Розвиток педології мав не вузько географічний, країнознавчий,

ідеологічний і політичний характер, а відбувався у міжнародному вимірі, у різних країнах світу, у процесі діяльності різних учених з урахуванням їх впливів і взаємовпливів щодо розвитку теоретичних засад педології та її втілення у практику.

4. Зародження *педології як самостійної науки* у кінці XIX – на початку XX ст. пов'язане з діяльністю американських психологів С. Холла та О. Крісмена, які розглядали її як синтетичну науку про дитину і використання результатів її вивчення у практиці шкільництва, передусім з метою реформування освітньо-виховної системи на засадах педоцентризму.

Аналіз комплексу архівних і друкованих джерел, здійснений у процесі дослідження, свідчить про *статус педології як самостійної науки про дитину*. Її суттєвими ознаками були визначеність предмета (дитина, її розвиток, побудова навчально-виховного процесу на основі результатів комплексних педологічних досліджень), розробка комплексу взаємодоповнюючих методів, а також набуття нею таких рис наукової системності, як: мета, зв'язок між теоретичною та практичною частинами, міждисциплінарні зв'язки з іншими науками, орієнтація на реалізацію практичних запитів школи та суспільства, початок створення у різних країнах світу науково-дослідних педологічних інституцій, які виконували функції комплексного вивчення дитинства.

Педологія фокусувалася на вивченні закономірностей та етапів розвитку дитини, його норм і відхилень; диференціації навчання відповідно до індивідуальних особливостей розвитку школяра; розробці провідних засад організації навчального процесу та соціалізації особистості; механізмів поведінки дитини та висвітленні проблем важкого дитинства.

Основні напрями розвитку педології, спираючись на рефлексологічні, біоенетичні та соціоенетичні підвалини, характеризувалися різними способами розуміння і пояснення процесу формування особистості. Визначаючи пріоритетний чинник формування особистості та доводячи його суттєві переваги, представники різних напрямів педології не заперечували впливу на розвиток дитини й інших чинників і визнавали взаємозв'язок між ними.

Порівняльний аналіз джерел сприяв визначенню тих змін, що відбулися в педології у результаті її радянзації: зазнав значних перетворень її предмет – з вивчення дитини він був перенесений на дитячий колектив; пріоритетним чинником формування особистості дитини став визнаватися вплив соціального середовища, що спонукало перехід більшості педологів від біоенетичних поглядів на соціоенетичні позиції; посилювався зв'язок педології з рефлексологією і психотехнікою, що мало дати позитивні результати у вирішенні актуальних як освітньо-виховних, так і соціально-економічних і політико-ідеологічних завдань. Провідними напрямами розвитку педології стали вивчення дитячих колективів; розробка комплексної системи організації педагогічного процесу у школі; виховання «нової» людини; дослідження проблем «дефективного» дитинства.

Пріоритетною тенденцією науково-практичного розвитку української радянської педології та діяльності педологічних установ було вивчення індивідуальних фізичних і психічних особливостей дитини, спочатку як окремої особистості, а з часом – як члена колективу, та визначення специфіки і закономірностей розвитку різних категорій дітей залежно від їхнього віку, соціального походження, специфіки розвитку («дефективні» та «нормальні»). Доведено, що вектор педологічних досліджень зміщувався від дослідження фізичного та інтелектуального розвитку дитини, особливостей формування її поведінки, вивчення впливу колективу на дитину, питань професійного відбору, удосконалення навчально-виховного процесу та наукової організації праці у школі на вирішення центральної соціально-політичної і педагогічної проблеми – виховання «нової» людини.

З'ясовано, що розвиток педології в радянській Україні як провідного напрямку науки і практики супроводжувався її інституційним оформленням, тобто створенням відповідних науково-дослідних і науково-практичних установ. Визначено структуру мережі педологічних інституцій, що були створені і діяли в Україні впродовж 20-х – початку 30-х років: науково-дослідні кафедри педології в Одесі, Харкові та Києві; Центральна досвідно-педологічна станція у Харкові та місцеві досвідно-педологічні станції у Києві, Одесі і Катеринославі; відділи соціального виховання з лікарсько-педагогічними консультаціями та колекторами при губернських відділах освіти; районні педологічні кабінети; осередки педологічної служби у школах. Детально схарактеризовано зміст і специфіку їхньої діяльності.

Науково-практичний розвиток педології в радянській Україні характеризувався досить активними міжнародними зв'язками, що позиціонувало її як науку, яка розвивається у руслі світового наукового процесу, є його органічною складовою.

Доведено, що педологія вивчала дитину комплексно, і як соціальна наука, яка діяла в екстремальних умовах, була гіперчутлива до політико-ідеологічної кон'юктури, що сприяло її розвитку як провідної радянської наукової галузі і врешті-решт призвело до її зовнішньо примусового виключення із системи педагогічних і психологічних наук.

Досвід педології, її діагностичний інструментарій є цінним джерелом для здійснення комплексних наукових досліджень дитинства, його педагогічних, психологічних, фізіологічних та інших складових, оскільки нині зростає значення інтегративних дитиноцентричних студій, підсилюється їх орієнтованість на вирішення проблем навчання, виховання та соціалізації різних категорій дітей. Саме тому у наш час розвиваються окремі галузі науки про дитину, які колись почасти були складовими педології: дитяча (педагогічна) психологія, психодіагностика, соціальна педагогіка та інші.

5. Аналіз джерел свідчить, що визначальне місце у структурі педології посідало її практичне наповнення порівняно з розробкою її теоретичних положень, оскільки від педології вимагалось швидке розв'язання актуальних

освітньо-виховних завдань. А відтак педологія була зорієнтована на пошуки або розробку адекватних цим завданням методів наукового вивчення дитинства.

Особливості застосування радянською педологією методів дослідження дитинства полягали у тому, що вона *адаптувала та широко використовувала методи, запропоновані американськими, західноєвропейськими та російськими вченими, водночас розробляючи і власні методики, спрямовані на вивчення різних аспектів життєдіяльності дитини.*

Аналіз джерел дав змогу умовно класифікувати методи дослідження, що найчастіше використовувалися у радянській педології, але були розроблені західними вченими, залежно від сфери їх застосування та дослідницьких завдань, на вирішення яких вони спрямовувалися: антропологічні вимірювання за індексами Піньє та Бругша, формулою Де-Ла-Капіра, оціночними таблицями Мартіна; тести на визначення психічних якостей особистості (тести Біне – Симона, Ш. Рібо, Е. Крепеліна, Н. Вірта тощо); методики вивчення «дефективних» дітей В. Груле, Г. Роршаха та інших учених.

Згідно з науковими джерелами, найбільш поширеним методом, що застосовувався упродовж 20-х – початку 30-х років, були тести Біне – Симона. Радянські науковці доповнювали їх різними модифікаціями для визначення інтелектуального рівня усіх категорій дітей.

Значного поширення набули оригінальні дослідницькі методики українських і російських педологів: метод психічних профілів Г. Россолімо, природний експеримент О. Лазурського, інструментальний метод Л. Виготського та О. Лурії, метод аналізу дитячих творів і щоденників П. Блонського, метод тестів-колізій С. Ривеса, методика вивчення колективу О. Залужного, колективний природний експеримент Є. Шевальнової, методика визначення рівня інтелектуального розвитку школярів О. Монтеллі, методика дослідження режиму праці та відпочинку учнів Г. Костюка, схема вивчення важких дітей С. Моложавого тощо.

Поєднання різноманітних методів дослідження забезпечувало комплексне вивчення дитини (особистості та члена колективу) як провідного напрямку науково-практичного розвитку педології впродовж більшості його етапів.

Водночас, як засвідчив аналіз джерел, застосування методів дослідження дитинства у радянській педології почасти характеризувалося досить вільною їх адаптацією до завдань, які висувалися державою перед науковцями, що призводило до зниження об'єктивності та валідності цих методів, захопленням антропометрією без розуміння того, чи впливають її показники на інтелект, навчання, вибір професії; превалюванням вивчення соціальних чинників впливу на особистість порівняно з біологічними і нехтуванням біодетермінованими підходами до вивчення особистості.

б. Здійснений аналіз причин заборони педології засвідчив, що серед них домінують *зовнішні причини*, а саме: соціально-політична ситуація у радянській державі, що характеризувалася утвердженням тоталітаризму й поширенням репресій, відмовою від експериментувань і творчих пошуків у всіх науках та в освіті, поверненням до традиційної моделі організації навчання дітей. За таких

умов педологія, яка, з одного боку, у процесі вивчення різних аспектів життєдіяльності дитини висвітлювала реалії радянського суспільства, а з іншого, – не давала і не могла дати швидких результатів щодо формуванні «нвої» людини, стала не тільки непотрібною, але й почасти небезпечною для правлячої більшовицької верхівки.

Водночас педологія і до своєї заборони була однією з багатьох наук (психотехніка, соціологія, філософія, етнографія, історія та інші), які у 30-ті роки ХХ ст. піддавалися критиці, оскільки провідні засади їх теоретичного і практичного розвитку не відповідали вимогам партії та радянської держави стосовно політико-ідеологічних завдань «культурного будівництва і ролі науки в соціалістичному суспільстві».

Існували і *внутрішні причини* занепаду педології, які були похідними від означених зовнішніх причин. До цього часу досить аполітична, педологія була змушена пристосовуватися до вимог політизації навчально-виховного процесу, що призвело до спустошення її змісту, відмови від багатьох наукових принципів, втрати нею предмета дослідження, перенесенні його з дитини на соціальні умови її життєдіяльності та колектив, визнання діалектичного матеріалізму єдиною можливою методологічною основою розвитку педології, як, власне, й інших наук.

Заборона педології мала такі *наукові та практичні наслідки*: ліквідація усіх інституцій, що займалися педологічною роботою (досвідних станцій, педологічних осередків у навчальних закладах, посад педологів у місцевих відділах народної освіти та інших установах); введення «табу» на дослідження особистості дитини та безпосереднього середовища, що її оточує; репресії проти науковців-педологів; замовчування досягнень педології; вилучення з наукового обігу праць і підручників з педології, а також поняття «педологія» і вживання його тільки у словосполученнях «лженаука педологія» або «так звана педологія»; обмеження можливостей педагогіки стосовно диференціації та індивідуалізації навчання і виховання; уніфікація змісту освіти та інших складових навчально-виховного процесу; згортання досліджень, насамперед пов'язаних із застосуванням тестових методик; занепад профорієнтації і профконсультування дітей і молоді; втрата педагогікою наукового підґрунтя; утвердження в СРСР директивної та заідеологізованої освітньо-виховної системи.

7. Здійснене дослідження довело, що ідеї педології мали певний вплив на розвиток педагогічної теорії та практики другої половини ХХ ст.

Так, вивчення дитинства та впровадження його результатів у педагогічну практику здійснювалися в межах інших наук, передусім психології та дефектології, чому сприяло створення в УРСР у середині 40-х років ХХ ст. науково-дослідних інститутів психології та дефектології. Аналіз джерел засвідчив, що у процесі *психологічних досліджень дитини* в окреслений період вивчалися питання, які свого часу становили предмет педології (увага, уява, мислення, пам'ять дітей, психологічне обґрунтування навчально-виховного процесу та вибору професії), застосовувалися принципи (дитиноцентризм,

розуміння цілісності розвитку дитини, визнання її як соціально активної істоти, урахування залежності психічного розвитку дитини від її віку, орієнтація на навчально-виховну практику) та методи вивчення особистості (спостереження, аналіз продуктів діяльності учнів, психолого-педагогічний експеримент, анкетування, тестування), адекватні тим, що використовувалися педологією.

Значний вплив ідей біхевіоризму і рефлексології простежується у *розробці теорії та методики програмованого навчання*, зокрема у тлумаченні його основних теоретичних положень: розуміння навчання як сукупності змін у поведінці дитини; необхідність застосування різноманітних видів підкріплень у процесі навчання; доцільність застосування тестів для визначення рівня засвоєння знань і сформованості умінь та навичок учнів.

Потужним напрямом розвитку педологічних ідей стала українська дефектологія. Система І. Соколянського, розроблена ним на рефлексологічних засадах у 20-ті роки, мала вирішальний вплив на подальший розвиток радянської *тифлосурдопедагогіки*. Вона не тільки використовувалася, а й була значно розвинута у процесі діяльності Загорського дитячого будинку і стосувалася формування особистості та научіння людини в умовах відсутності зору та слуху. Її ключовим елементом стала методика сумісної дозованої діяльності сліпоглухонімої дитини та її педагога, спрямована на формування у сліпоглухонімих дітей уявлень про оточуючий світ і побутових навичок, у якій простежуються провідні ідеї рефлексології. У процесі навчання таких дітей використовувалися й різноманітні технічні засоби, розроблені І. Соколянським.

Водночас у ході дослідження з'ясовано, що у сучасній українській і зарубіжній, здебільшого російській, історіографії є праці, які містять *оцінку педології як науки та практичної галузі*. Аналіз різних точок зору стосовно цього історико-педагогічного феномена дав підстави для їхнього узагальнення: позитивну оцінку педологія отримала в працях О. Сухомлинської, М. Курека, Ф. Фрадкіна; нейтральну – в дослідженнях Є. Балашова, Ю. Гільбуха; негативну – в публікаціях Е. Байфорда.

Таким чином, розв'язання завдань дослідження на основі розробленої концепції забезпечило досягнення його мети. Однак здійснене дослідження не вичерпує вивчення проблеми розвитку педології в Україні та світі. Передусім, на нашу думку, предметом окремих історико-педагогічних досліджень можуть бути різні аспекти розвитку педології: система І. Соколянського стосовно соціалізації сліпоглухонімих дітей; вивчення дитини за допомогою різноманітних методик, зокрема тестових, розроблених українськими і зарубіжними педологами; рефлексологічні теорії як підґрунтя вивчення дитинства; еволюція ідей педології в освітньо-науковому просторі другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; педологічні погляди та діяльність багатьох українських учених, зокрема А. Владимирського, О. Дорошенко, Г. Костюка, А. Мандрики та ін., а також зарубіжних науковців, наприклад С. Холла. Заслужують на увагу історія розвитку психотехніки в Україні та світі, а також її досвід профорієнтаційної і профконсультаційної роботи з дітьми та молоддю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації*

1. Янченко Т. В. Педологія в Україні та зарубіжжі: теорія та практика : [монографія] / Т. В. Янченко. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – 448 с.
2. Янченко Т. В. Теоретико-методологічні засади розвитку педології в Україні / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2012. – Випуск 104. – С. 305–309.
3. Янченко Т. В. Теорія рекапітуляції Дж. Болдуїна як підґрунтя наукового розвитку педології / Т. В. Янченко // Шлях освіти. – 2013. – № 2. – С. 43–47.
4. Янченко Т. В. Європейські витоки наукового розвитку педології в Україні: експериментальна педагогіка Е. Меймана / Т. В. Янченко // Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. – Серія : Педагогічні науки. – 2013. – № 30. – С. 144–149.
5. Янченко Т. В. Витоки наукового розвитку педології: педагогічна антропологія К. Ушинського / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2013. – Випуск 110. – С. 105–108.
6. Янченко Т. В. Ідеї розвитку особистості у вітчизняній педології початку ХХ ст. / Т. В. Янченко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2013. – Випуск 123. – Т. II. – С. 403–408.
7. Янченко Т. В. Розвиток педології як наукової галузі у США та Західній Європі у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: джерелознавчий аспект / Т. В. Янченко // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць. – 2013. – Випуск 15. – С. 782–787.
8. Янченко Т. В. Зародження та розвиток педології як наукової галузі у зарубіжних країнах (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2013. – № 23. – С. 38–48.
9. Янченко Т. В. Методи дослідження дитини у зарубіжній педології кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Т. В. Янченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Ялта, 2013. – Випуск 39. – Частина 4. – С. 384–391.
10. Янченко Т. В. Біхевіоризм Дж. Уотсона як підґрунтя розвитку педології / Т. В. Янченко // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 64–71.
11. Янченко Т. В. Радянська наукова положень педології в Україні у 20-ті роки ХХ ст. / Т. В. Янченко // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 1. – С. 29–36.

12. Янченко Т. В. Міжнародні зв'язки української педології (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 2. – С. 29–36.

13. Янченко Т. В. Педологія важкого дитинства у сучасних вимірах толерантності / Т. В. Янченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. – 2014. – № 3. – С. 335–341.

14. Янченко Т. В. Соціально-політичні та культурно-наукові умови розвитку педології в Україні (20-ті роки ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – 2014. – Випуск 42. – Ч. 1. – С. 294–298.

15. Янченко Т. В. Проблема реформування школи у педології кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Серія : Педагогічні науки. – 2014. – Випуск 115. – С. 280–284.

16. Янченко Т. В. Педологія як основа соціального виховання дітей в Україні у 20-ті роки ХХ ст. / Т. В. Янченко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – Серія : психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 4. – С. 233–239.

17. Янченко Т. В. Витоки становлення педологічної науки / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2014. – Випуск 122. – Серія : Педагогічні науки. – С. 324–329.

18. Янченко Т. В. Ідеї цілісного дослідження дитини в українській педології 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. / Т. В. Янченко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 1. – Серія : Педагогічні науки. – С. 31–36.

19. Янченко Т. В. Вивчення дитячого колективу в українській педології (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Вип. 239. – Т. 251. – Серія : Педагогіка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 37–40.

20. Янченко Т. В. Оцінка освітніх потреб дитини (20-ті роки ХХ ст.) у контексті спадщини В. Сухомлинського / Т. В. Янченко // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць]. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Випуск 26. – С. 309–315.

21. Інституційне оформлення педології в Україні (20-ті роки ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Історико-педагогічний альманах. – 2015. – № 1. – С. 48–56.

22. Янченко Т. В. Взаємодія соціальної педагогіки та педології у контексті їх наукового становлення (20-ті роки ХХ ст.) // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака]. – Вип. ХХІV. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – С. 256–267.

23. Янченко Т. В. Ліквідація педології в Україні: причини та наслідки / Т. В. Янченко // Молодь і ринок. – 2015. – № 11. – С. 45–49.

24. Янченко Т. В. Оцінка феномена педології у сучасному науковому просторі / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2016. – Випуск 133. – Серія : Педагогічні науки. – С. 268–273.

25. Янченко Т. В. Психологічне вивчення дитини як результат еволюції ідей педології (60 – 70-ті роки ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2016. – № 2 (21). – Ч. 1. – С. 221–226.

Публікації у наукових фахових виданнях іноземних держав та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз

26. Янченко Т. В. Развитие педологии в России в начале ХХ века / Т. В. Янченко // Актуальные вопросы современной науки : сборник научных трудов. – 2013. – Выпуск 30. – Часть 1. – Новосибирск, 2013. – С. 227–236.

27. Янченко Т. В. Психология бихевиоризма как основа развития педологии (начало ХХ века) / Т. В. Янченко // Альманах современной науки и образования. – 2014. – № 2. – Тамбов : Грамота, 2014. – С. 193–197.

28. Янченко Т. В. Науково-практична діяльність Дніпропетровської досвідно-педологічної станції (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – Серія : Педагогіка і психологія. – 2015. – № 1. – С. 45–50.

29. Янченко Т. В. Научное развитие педологии (конец XIX – первая треть ХХ века) / Т. В. Янченко // European Journal of Education and Applied Psychology. – 2015. – № 1. – С. 9–13.

30. Янченко Т. В. Заборона педології в Україні у контексті розвитку радянського суспільства / Т. В. Янченко // International Scientific Journal. – 2015. – № 8. – С. 48–53.

31. Янченко Т. В. Влияние психолого-педагогических идей Л. С. Выготского на развитие педологии / Т. В. Янченко // Theoretical and Applied Science. – 2016. – № 1. – Р. 174–178.

32. Янченко Т. Развитие педологии в США в конце XIX – начале ХХ века / Т. Янченко // Educational Researcher. – 2016. – № 9. – Р. 975–981.

33. Янченко Т. В. Психолого-педагогические аспекты культурно-исторической теории Л. С. Выготского / Т. В. Янченко // Национальные культуры в межкультурной коммуникации : сб. науч. ст. в 2 ч. – Ч. 1. Социально-исторические аспекты межкультурного взаимодействия / [редкол. : Э. А. Усовская (отв. ред.) и др.]. – Минск : Колорград, 2016. – С. 540–547.

34. Янченко Т. В. Програмоване навчання як результат еволюції ідей педології та бихевиоризму / Т. В. Янченко // Молодий вчений. – 2016. – № 12 (39). – С. 550–554.

Опубліковані праці апробаційного характеру

35. Янченко Т. В. Розвиток педології в Україні на початку ХХ ст. / Т. В. Янченко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2013 рік. – К. : Педагогічна думка, 2013 – С. 37–38.

36. Янченко Т. В. Педагогічна антропологія К. Ушинського як підґрунтя розвитку педології / Т. В. Янченко // Філософсько-педагогічна спадщина Костянтина Дмитровича Ушинського : нове прочитання (до 190-ої річниці від дня народження К. Д. Ушинського): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 лютого 2014 р. – Чернігів : ЧОППО імені К. Д. Ушинського, 2014. – С. 197–201.

37. Янченко Т. В. Проблема развития личности ребенка в российской педологии (начало ХХ века) / Т. В. Янченко // Психолого-педагогические проблемы личности и общества: материалы Международной научно-практической конференции (20 февраля 2014 г.). – Днепропетровск : Середняк Т. К., 2014. – С. 228–230.

38. Янченко Т. В. Професійна орієнтація та професійний відбір у вимірах психотехніки і педології / Т. В. Янченко // Розвиток професіонала і професіоналізму: збірник наукових праць / [за ред. С. П. Архіпової]. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2014. – С. 363–366.

39. Янченко Т. В. Міжнародні зв'язки української педології (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти: збірник тез і анотованих матеріалів XIV Всеукраїнської історико-педагогічної конференції. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 67–68.

40. Янченко Т. В. Соціальне виховання дітей в Україні у 20-ті роки ХХ ст. через призму наукового розвитку педології / Т. В. Янченко // Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації: тези доповідей. – Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2014. – С. 222–224.

41. Янченко Т. В. Інституціоналізація педології в Україні (20-ті роки ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2014 рік. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 61–62.

42. Янченко Т. В. Життя та науково-практична діяльність Ольги Дорошенко у контексті розвитку вітчизняної педології / Т. В. Янченко // Освіта крізь призму мікроісторії: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – С. 309–320.

43. Янченко Т. В. Оцінка освітніх потреб дитини у вітчизняній педології (20-ті роки ХХ ст.) та у спадщині В. Сухомлинського / Т. В. Янченко // Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції і XXII Всеукраїнських педагогічних читань: у 3 ч. / [за заг. ред. А. М. Зубка]. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Ч. II. – С. 201–207.

44. Янченко Т. В. Вивчення дитини як провідний напрям науково-практичного розвитку педології (20-ті – перша половина 30-х років ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2015. – С. 43–44.

45. Янченко Т. В. Педологічні погляди Якова Чепіги / Т. В. Янченко // Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти: [матеріали Міжнародної науково-практичної конференції]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – С. 227–230.

46. Янченко Т. В. Ідеї національної освіти та виховання у науковій спадщині українських педологів // Українські педагоги про національно-патріотичне виховання : збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару / [редкол.: Л. Д. Березівська (голова редкол.), С. М. Зозуля, Т. В. Філімонова]. – К. : ДНПБ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 30.

47. Янченко Т. В. Питання діяльності університетів у зарубіжних педологічних дослідженнях (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. В. Янченко // Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи: [збірник тез науково-практичної конференції]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 92–93.

48. Янченко Т. В. Етапи науково-практичного розвитку педології в Україні / Т. В. Янченко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік / редкол.: О. М. Топузов (голов. ред.) [та ін.]. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2016. – С. 25–26.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дослідження*

49. Янченко Т. В. Розвиток теорії і практики соціально-педагогічної діяльності у західноєвропейській педагогіці ХІХ – початку ХХ ст. / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського інституту права, соціальних технологій та праці. – 2009. – № 2. – С. 150–155.

50. Янченко Т. В. Теоретико-методологічні засади соціально-педагогічних досліджень проблем молоді / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Випуск 74. – Серія: Психологічні науки. – Чернігів, 2010. – С. 209–211.

51. Янченко Т. В. Ідеї соціального виховання у спадщині К. Ушинського / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Випуск 79. – Серія : Педагогічні науки. – Чернігів, 2010. – С. 54–58.

52. Янченко Т. В. Розвиток теорії соціального виховання у педагогічній спадщині В. Зеньківського / Т. В. Янченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Випуск 84. – Серія : Педагогічні науки. – Чернігів, 2011. – С. 229–234.

АНОТАЦІЇ

Янченко Т. В. Витоки та засади наукового розвитку та практичного втілення педології в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2017.

У дисертації здійснено комплексний аналіз витоків і засад науково-практичного розвитку педології в Україні. Визначено вплив на її наукове становлення теорії рекапітуляції, досягнень фізіології стосовно формування рефлексів, рефлексології, біхевіоризму, експериментальної педагогіки та педагогічної антропології. Доведено, що генеза педології як біосоціальної синтетичної науки про закономірності та специфіку розвитку дитини відбувалася у міжнародному вимірі.

З'ясовано, що педологія з однієї з течій педагогіки, невизнаної в західних країнах і Російській імперії, перетворилася на провідну радянську науково-практичну галузь, на засадах якої відбувалася організація освітньо-виховної системи та розроблявся зміст освіти. Виявлено, що сутнісними характеристиками розвитку педології в радянській Україні були дослідження дитини та дитячих колективів, створення педологічних установ і налагодження міжнародних наукових зв'язків. Заборона педології в СРСР була зумовлена соціально-політичною ситуацією середини 30-х років ХХ ст., що характеризувалася утвердженням тоталітаризму, та спричиненою цим її внутрішньою переорієнтацією. Висвітлено вектори розвитку ідей педології у науково-методичній думці другої половини ХХ ст.

Ключові слова: педологія; дитина; дитинство; «нормальна», «важка», «дефективна» дитина; наука про дитину; рефлексологія; психотехніка; науково-практичний розвиток; радянська педологія; інституційне оформлення педології; міжнародні зв'язки української педології.

Янченко Т. В. Истоки и основы научного развития и практического воплощения педологии в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогики НАПН Украины, Киев, 2017.

В диссертации представлен комплексный анализ истоков и основ научно-практического развития педологии в Украине. Проанализированы теоретико-методологические основы генезиса педологии как биосоциальной синтетической науки о закономерностях и специфике развития ребенка. Охарактеризованы источниковедческая база и историография исследуемой проблемы.

На основе анализа общественно-политических, социально-экономических, социокультурных, научно-педагогических факторов, господствующих идеологических концепций и образовательных детерминант обосновано периодизацию научно-практического развития педологии в Украине: I этап (1901 – 1920) – становление педологии в отечественном образовательно-научном пространстве; II этап (1920 – 1924) – научно-теоретическое оформление педологии и начало практического воплощения ее идей в образовательно-воспитательный процесс в советской Украине в условиях разнообразия научной мысли; III этап (1924 – 1930) – советизация педологии как социально-идеологической науки и ее «триумфальное шествие» в советской Украине; IV этап (1930 – 1936) – политизация и идеологизация содержания педологии, ее движение к разрушению и саморазрушению.

Определены и охарактеризованы особенности научно-практического развития педологии в течение каждого из выделенных этапов:

- распространение идей педологии на территории Российской империи, дальнейшее развитие и уточнение ее теоретических основ, в частности цели, задач, предмета, принципов, содержания, исследовательских методов; начало ее практического воплощения путем создания и деятельности педологических учреждений преимущественно в Санкт-Петербурге, Москве, а также в Киеве, Одессе, Харькове и других городах империи (1901 – 1920);

- научное становление педологии в условиях функционирования советского государства; дальнейшее развитие педологии на основе педоцентризма, признания биогенетического закона и биосоциальных факторов формирования личности; постепенное превращения педологии на ведущее направление советской науки и практики (1920 – 1924);

- превращение педологии в ведущую отрасль советской науки и практики; развитие украинской педологии в русле мировых научных процессов благодаря ее международным связям; советизация педологии, то есть ее научно-теоретическое оформление в условиях доминирования коммунистической идеологии и функционирования большевицких органов власти; реализация ведущего направления ее научно-практического развития, которое состояло в осуществлении комплексных исследований ребенка; создание широкой сети научно-исследовательских и научно-практических педологических учреждений (1924 – 1930);

- внутренняя трансформация педологии, которая состояла в признании диалектического материализма единственно возможной платформой ее развития, изменении предмета и перенесении его с ребенка на коллектив и его социальное окружение, отказе от своих принципиальных идей – педоцентризма, соединения биологических и социальных факторов развития ребенка и теории рекапитуляции, очерчивании границ функционирования

науки о ребенке только обслуживанием потребностей, связанных с учебно-воспитательным процессом и формированием «нового» человека;

– продолжение деятельности научно-практических педологических учреждений, но с учетом общественно-политических изменений, которые происходили в первой половине 30-х годов в Советском Союзе и, в частности в Украине, и имели существенное влияние на развитие теории и практики педологии; критика и самокритика основных научных положений педологии, которые закончились ее полным запретом (1930 – 1936).

Проанализированы основные идеи рефлексологии и психотехники – наук, в развитии которых прослеживается взаимосвязь с педологией. Рефлексология изучала поведение человека и рассматривала его как совокупность условных рефлексов. Ее идеи зародились в Российской империи в начале XX века, а наибольшее распространение получили в 20-е годы в Советском Союзе. Рефлексология стала основой педологии. Обе науки занимались поисками способов решения актуальных вопросов, связанных с изменением, формированием, прогнозированием поведения ребенка. Психотехника – это наука, которая изучала вопросы пригодности человека к той или иной профессии, осуществляла помощь в ее выборе путем профориентации и профконсультирования. Наибольшее развитие она получила в Советском Союзе и Германии в первой трети XX века. Ее взаимосвязь с педологией определялась их общими задачами организации воспитательного влияния на ребенка на основе изучения его физических и психических особенностей.

Представлены взгляды ведущих отечественных ученых П. Блонского, А. Владимировского, Л. Выготского, А. Залкинда, А. Залужного, А. Мандрыки, В. Протопопова, Н. Румянцева, И. Соколянского, Н. Тарасевича, Я. Чепиги и других как на вопросы, связанные с развитием педологии как науки и практической отрасли, так и на проблемы развития, поведения, воспитания и обучения разных категорий детей, в том числе и «дефективных», функционирования детских коллективов и их влияния на ребенка, которые составляли содержание педологии.

Определены основные направления развития педологии в теории и практике отечественной педагогики во второй половине XX века: психологическое изучение особенностей развития ребенка; распространение идей программированного обучения в практике отечественного образования; обобщение и использование опыта И. Соколянского, связанного с социализацией, обучением и воспитанием слепоглухонемых детей.

Ключевые слова: педология; ребенок; детство; наука о ребенке; «нормальный», «трудный» и «дефективный» ребенок; рефлексология; психотехника; научно-практическое развитие; советизация педологии; институциональное оформление педологии; международные связи украинской педологии.

Yanchenko T. V. Sources and foundations of scientific development and practical embodiment of pedology in Ukraine. – Manuscript.

The thesis for a scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – The Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine, Kyiv, 2017.

The dissertation runs about the complex analysis of sources and principles of research and practice development of pedology in Ukraine. There is a certain influence on its, scientific becoming of the recapitulation theory, achievements of physiology in relation to forming of reflexes, reflexology, behaviourism, experimental pedagogics and pedagogical anthropology. It is well-proven that genesis of pedology as biosocial synthetic science about conformities to law and specific of development of a child took place in the international measuring.

It is found out that pedology is from one of the flows of pedagogics which is unrecognized in an occident and Russian empire grew into leading soviet research and practice industry on principles of that there was organization of the educationally-educator system and maintenance of education was developed. It is educed that descriptions of development of pedology in soviet Ukraine were research of a child and child's collectives, creation of pedoological establishments and adjusting of international scientific connections. Prohibition of pedology in the USSR was predefined by the socio-political situation in the middle of 30th of XXth century that was characterized by claim of totalitarianism and caused by this its by internal transformation. The vectors of development of the ideas of pedology are reflected in scientifically-methodical opinion in the second half of XXth century.

Keywords: pedology; child; childhood; science about a child; «normal», «difficult», «defective» child; reflexology; psychotechnics; research and practice development; institutional registration of pedology; international attachment of Ukrainian pedology.

Підписано до друку 25.05.2017 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 2,56. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 0074.

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

14027, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел. (0462) 972-664

